

SIK DOMONKOS – ZAKARIÁS ILDIKÓ¹

A SZOLIDARITÁSI MEZŐ – JÁRVÁNY IDEJÉN²

<https://doi.org/10.18030/socio.hu.2021.1.1>

Absztrakt

A szolidaritást meghatározó értelmezések és értékelések alapvetően hallgatólagos háttértudásként adóttak. Válságok idején ugyanakkor vitatottá és megvitathatóvá válnak. A koronavírus járvány ebben az értelemben kivételes vizsgálati lehetőség. Ahogy az érdemesség, társadalmi felelősség, segítségnyújtás és-kapással kapcsolatos értelmezések és stratégiák mozgásba lendülnek, egyúttal a hétköznapi cselekvők számára is reflektálttá válnak. Ezek feltérképezése lehetőséget teremt a szolidaritás mechanizmusait meghatározó mezőviszonyok, habitusok és illúziók (Bourdieu 2002) azonosítására, vagyis azoknak a szimbolikus és materiális küzdelmeknek a leírására, melyek meghatározzák a társadalmi segítségnyújtás kereteit. A járvány első hullámát követően készített online, reprezentatív kérdőíves kutatásunkban (n = 800) arra tettünk kísérletet, hogy a privát szférán és a nyilvánosságon belüli materiális és szimbolikus segítő és segítségkérési folyamatokról átfogó képet alkossunk. Klaszteranalízis segítségével ideáltipikus mezőpozíciókat dolgoztunk ki. Ezek strukturális és attitűd szerinti elemzése alapján a járvány által mozgásba lendített szolidaritási mező dinamikáit értelmeztük.

Kulcsszavak: szolidaritás, mező, segítő interakciók, civil társadalom, koronavírus, online survey

THE PANDEMIC AND THE FIELD OF SOLIDARITY

Abstract

Interpretations and evaluations related to solidarity exist as tacit background knowledge. However, in times of crisis they become debatable and debated. The pandemic provides a unique opportunity in this sense: as the meanings related to deservingness, social responsibility, and giving and receiving support are set in motion, reflection is born. Mapping these meanings provides an opportunity for analysing the fields, habitus and illusions related to solidarity (Bourdieu 2002) – that is the exploring of symbolic and material struggles framing social support. Our online, representative survey (n=800, made after the first wave of the pandemic) aims at describing the private and public processes of giving and receiving material and symbolic support. Based on a cluster analysis, ideal typical positions in the field of solidarity are elaborated. Furthermore, their structural background and attitude patterns are explored in order to reconstruct the dynamics of the field.

Keywords: solidarity, field, helping interactions, civil society, Covid, online survey

1 SIK Domonkos, ELTE TáTK Szociológia Intézet Társadalomelmélet Tanszék. Zakariás Ildikó, TK Kisebbségkutató Intézet tudományos munkatárs.

2 A tanulmány a *Szolidaritás a késő modernitásban* c. NKFIH által finanszírozott kutatás keretében készült (FK 129138). Zakariás Ildikó részvételét a kutatásban a CEU IAS Botstiber Fellowship támogatta.

A SZOLIDARITÁSI MEZŐ – JÁRVÁNY IDEJÉN

A szolidaritás a társadalom kötőszöve: aligha képzelhető el olyan társulás, amiben ne lennének valamilyen módon meghatározva a rászorultságok, a segítségnyújtási felelősségek, az igazságossági alapelvek és a megfelelő beavatkozási formák. Az életvilág normatív dimenziójának részeként ezek ugyanakkor többnyire hallgatólagos előfeltételként adóttak (Habermas 2011). A szolidaritással összefüggő interpretációk „magától értetődősége” az olyan rendkívüli állapotokban kerül felfüggesztésre, amikor a segítő feladatok hirtelen megsűrűsödnek, az érdemességi hierarchiák vitatottá válnak, és a fennálló „paradigma” ellentmondásai a felszínre kerülnek. A koronavírus pandémia ilyen rendkívüli állapotnak tekinthető: a járvány kirobbanása következtében a szolidaritási hálózatok dinamizálódtak és a hozzájuk kapcsolódó jelentések nagyobb eséllyel váltak egyéni és kollektív reflexió tárgyává. Szociológiai szempontból az ehhez hasonló helyzetek kivételes lehetőségek tekinthetők a szolidaritás tanulmányozására: az új kihívások, mozgásba lendítve a rászorultság és felelősség értelmezéseit, feltárják a háttérben meghúzódó, összetett strukturális komponenseket.

Kérdőíves kutatásunkban arra a kérdésre kerestünk választ, hogy a hazánkba 2020-ban megérkező koronavírus járvány első hulláma és az annak nyomán kialakuló gazdasági és társadalmi kihívások milyen hatással voltak közvetlenül a segítési interakciókra és közvetve a szolidaritásra. E célból a rászorultság dimenzióit (egészségügyi, mentális, anyagi, gondozási), a kapott segítség paramétereit (partneri vagy egyenlőtlen interakció); a segítségnyújtás formáit (privát vagy nyilvános) és kereteit (bevont közvetítő aktorok és tudások) egyaránt megpróbáltuk feltérképezni, továbbá demográfiai, strukturális és attitűdváltozók segítségével magyarázni. A rászorultságot a kapott és a nyújtott segítség változóinak összetett mintázatait klaszterelemzés segítségével tártuk fel. Ez alapján tettünk kísérletet annak a kérdésnek a megválaszolására, hogy milyen ideáltipikus dinamikák, torzulások és emancipatorikus lehetőségek jellemzik a hazai „szolidaritási mezőt”.

ELMÉLETI ALAPOK: A SZOLIDARITÁS MINT MEZŐ

A szolidaritás diszciplínák határán elhelyezkedő, komplex fogalom. A teljeség igénye nélkül megkülönböztethető társadalomelméleti (társadalmi integráció kötőszöve), morálfilozófiai (kanti kategorikus imperatívusz egy következménye), politikai mozgalmi (az igazságossági elveket sértő *status quo* felszámolására tett kísérlet) és jóléti állami (redistribúció szakértői rendszere) dimenziója (Bayertz 1999). E fogalmi komplexitás ellenére, a szolidaritás válságok idején rendre kiemelt referenciaponttá válik a hétköznapi cselekvők számára is: a legkülönbözőbb aktorok fogalmazznak meg diagnózisokat, követeléseket rá hivatkozva, vagy éppen járnak el nevében. A szolidaritás vizsgálatának nehézségeit tovább fokozza, hogy a sokrétűségből fakadó tisztázatlanság és a rendkívüli állapotokban történő kitüntetett használat gyakran együtt jár. „Békeidőben” a szolidaritáshoz kapcsolódó jelentések beolvadnak az életvilág hallgatólagos, magától értetődő háttérébe – így az inkonzisztenciáik és inkoherenciáik rejtve maradhatnak. Ezzel szemben, ahogy előtérbe kerülnek egy-egy kritikus időszakban, óhatatlanul félreértések, bizonytalanságok és konfliktusok által övezve bukkannak fel. Ilyenformán a szolida-

ritás, amint kiélezett cselekvéshelyzetekben kerül alkalmazásra,³ óhatatlanul társadalmi küzdelmeket implikál: érdekellentétekre irányítja rá a figyelmet, a szerepek és normák értelmezésbeli különbségeit hozza a felszínre.⁴

A szolidaritás empirikus elemzésekor e sajátosságokból indulunk ki. Ahelyett, hogy akár integrációs, akár politikai, akár morálfilozófiai, akár társadalombiztosítási dimenziójára redukálnánk, olyan összetett fogalomként tekintünk rá, ami mindezen szinteken párhuzamosan működik.⁵ A szolidaritás korántsem állandóan előtérben lévő társadalmi mechanizmusokra utal, hanem elsősorban válságos pillanatokban aktivizálódó, egyúttal a segítségnyújtás mellett konfliktusokat is valószínűsítő interakciókra. Ebből mindenekelőtt az következik, hogy a szolidaritás vizsgálata szempontjából az ellentmondásokkal terhelt „átmeneti korok”, valamint a rendkívüli kihívással terhelt helyzetek kitüntetett szerepet játszanak. Álláspontunk szerint napjainkra mindkét kitétel ráillik. Az előbbi szempontból a késő modernitás strukturális paradoxonjait említhetjük: az állami társadalombiztosítási rendszer lebomlását (Castel 1998); a szolidaritás szakértői rendszereinek eldologiasító hatását (Rose 1999); a tudományos tudással kapcsolatos kételyeket (van der Linden–Löfstedt 2019); a nyilvánosság nivellálódását (Davis 2020); a globális kapitalizmus keretei között megszervezett munkaerőpiac egyenlőtlenségeit (Castells 2010, Standing 2011); az erősödő xenofóbiát (Linke–Smith 2009); és az individualizáció konfliktusait (Beck 2003, Schulze 2000). Az e szinteken párhuzamosan lezajló átalakulások egyszerre nyitnak meg új lehetőségeket és veszélyeztetik diszfunkciókkal a szolidaritási kötések (Sik et al. 2019; 2020). E lassabb, fokozatos modernizációs paradoxonokat a koronavírus első hulláma nyomán jelentkező akut válság tovább dinamizálta: merőben új szituációkban kell dönteni az érdemességre, rászorultságra és az adekvát beavatkozás mibenlétére vonatkozó kérdésekről. A hasonló válsághelyzetekben az egyébként reflektálatlan szolidaritási viszonyok új fénytörésbe kerülnek: a segítségi interakciók nem magától értetődő, hallgatólagos értelmezéseken alapulnak, hanem sokkal inkább mérlegelésen és vitákon. Ennek megfelelően a járványhoz kapcsolódó társadalmi válság kivételes lehetőség a szolidaritási viszonyok feltérképezésére.

Egy ilyen dinamikus pillanatban empirikusan megragadhatók mindazok az összetett folyamatok, amelyek a szolidaritás integrációs és morális alapjait formálják és stabilizálják. Ezekre olyan jelenségként tekinthetünk, amit egyszerre hatnak át egyéni és kollektív érdekek, valamint az azoktól való függetlenedés (a másik felé fordulás) motivációi. Ezen túlmenően, a szolidaritás egyéni és kollektív értelmezések függvénye is, amennyiben a nyilvánosságban és a privát térben folyó diskurzusok jelölik ki az érdemesség, felelősség és adekvátság szempontjait. Továbbá a szolidaritás interakció és praxis, ebben az értelemben nem mellékes, hogy az érintettek milyen helyzetekben fordítják le a – többnyire hallgatólagos – szolidaritási elveiket tényleges cselekvésekre. E többdimenziós, dinamikus társadalmi tér megragadásához Bourdieu mezőelméletét hívjuk segítségül (Bourdieu 2002). A „szolidaritási mezőre” úgy tekintünk, hogy abban különböző strukturális pozícióban lévő segítők és segítettek involválódnak; eközben szimbolikus (pl. rászorultság, érdemesség, morális érdem) és materiális tőkék cserélnek gazdát; e tranzakciók potenciálisan eltérő és egymással versengő értelmezések (illúziók) és inkorporált stratégiák (habitusok) keretei között folynak. A szolidaritási mező belső dinamikáját azok a társas gyakorlatok határozzák meg, amelyekben vagy társadalmi segítségnyújtásra igényt tartó rászorultságok, vagy

3 Ez persze nem jelenti azt, hogy a rendkívülinek nem tekinthető állapotokban ne rejthetnének magukban ellentmondásokat a szolidaritási interakciók. Azonban ezek jobb eséllyel maradnak látensek, a domináns „illúziók” (Bourdieu 2002) legitimáló hatása által elfedve.

4 Talán nem véletlen, hogy a szolidaritás fogalmát Honneth az elismerésért folytatott – privát és nyilvános szférát átszelő – küzdelmek kontextusába ágyazza. A szolidaritás olyan elismerésre utal, amit a társadalom egésze adhat meg, ugyanakkor nem általános jogként, hanem az egyéni érdemesség ellentételezéseként (Honneth 2013). Ilyenformán – szemben a jogi elismeréssel – elvben is nehezen képzelhető el, hogy a szolidaritási viszonyok nyugvópontra jussanak, hiszen elválaszthatatlanok az érdemesség valaki máséhoz viszonyított attribúciójától, más szóval a presztízshierarchiák mentén folytatott versengéstől.

5 A szolidaritás ezen összetett elméletéhez lásd még Sik 2018.

segítségnyújtási kísérletek, vagy ezek együttese jelenik meg.⁶ E cselekvéshelyzetekben a – nem ritkán központi jelentőségű – materiális tőke redisztribúciója mellett kitüntetett szerepet játszanak különböző – elsősorban morális alapon nyugvó – szimbolikus tőkék is. Miközben kijelölik a szolidaritási mezőn belüli pozíciókat, egyúttal megszabják a küzdelmek tétjét is: ezek ugyanis nem ritkán az érdemességi és felelősségi körök, valamint az adekvát segítségi formák megváltoztatására irányulnak.

Az ilyen értelemben vett szolidaritási mező különböző aspektusait a hazai szociológiai irodalom eddig is gazdag elemzésekkel dokumentálta. Az alábbi bekezdésekben ebből a szempontból tekintjük át annak néhány fontos tanulságát. Az európai jóléti államok összehasonlító elemzése alapján Közép-Európa a nyugati és keleti modellek között foglal helyet a jövedelmi egyenlőtlenségek, az ideiglenes szerződések aránya, a munkaerőpiaci nemi egyenlőtlenségek, a társadalompolitikai ráfordítások aránya tekintetében egyaránt (Lauzadyte-Tutliene et al. 2018). E regionális sajátossághoz képest nyernek értelmet a közelmúlt társadalompolitikai változásai. Az új Alaptörvény fordulópontnak tekinthető abból a szempontból, hogy nyíltan szakít a jóléti állam modelljével (Juhász 2015). A korábbi kormányzati intézkedések lavíroztak a szociális jogok kiterjedése és tartalma tekintetében, melynek következtében a redisztribúciós forrásokért éles küzdelem indult be (Szalai 2007). Mindezek ellenére a 2010 előtti társadalompolitika egységes volt abból a szempontból, hogy nem adta fel annak az ígérését, hogy az állam felelősséget vállal minden polgára jólétéért – legalább egy minimális szinten (Ferge 2012). A jóléti modell feladását követően, a 2010 utáni korszakot az jellemzi, hogy az ideológiai és pragmatikus szempontokat kombináló, szelektív társadalompolitika válik dominánssá. Ez nem csupán érdemes és érdemtelen társadalmi csoportok között tesz különbséget, de egyúttal a középosztály erősítését is prioritásnak tekinti a leginkább rászorulóknak integrációjával szemben (Szikra 2019). Ennek konkrét következményei a társadalompolitika legkülönbözőbb terepein, így a munkaerőpiaci kockázatok kezelésében is megmutatkoznak: a munkanélküli segély és a reintegrációt segítő programok költségvetése csökkent, miközben helyükre közmunkaprogram épült. Összességében e változások azt eredményezték, hogy a munkanélküliek nagyobb mértékben szegényednek el, és ragadnak társadalmi zárványban (Scharle–Szikra 2015).⁷

E forráskivonások és átcsoportosítások a család-, nyugdíjpolitikai, valamint munkaerőpiaci intézkedések mellett nyomot hagytak az ellátórendszer egészén is, amit 2010 óta folyamatos forráskivonás jellemez (Czibere et al. 2017). Az erőforráshiány önmagában is beszűkíti a szolidaritás szakértői intézményeinek mozgásterét, de emellett legalább akkora tehertételként jelenik meg a szabályozás kiszámíthatatlansága, valamint az irányelvek *ad hoc* érvényesítése (Rácz 2016). Ennek következményeként még az adott esetben innovatív szemléletek sem igazán tudnak gyökeret verni a gyakorlatokban, melyek kapacitásait lekötik az intézményi fennmaradás és a bürokratikus indikátoroknak való megfelelés kényszerei (Balogh et al. 2019). Hasonlóképpen akadály lehet a rászorulóknak érdekeire fókuszáló szociális munkának a fenntartó (önkormányzati és állami) szempontjaival és érdekeivel való ütközés: ez utóbbiak közönye vagy politikai prioritásai nem ritkán felülírják az előbbieknél szakértői megfontolásait (Darvas–Ferge 2013).

6 E három eset analitikus megkülönböztetését az indokolja, hogy a rászorultság nem feltétlenül von magával segítségnyújtást, mint ahogy a segítségi szándék sem feltétlenül kapcsolódik adekvát módon rászorultságokhoz. Ezek az aszimmetriák jelölik ki azoknak a szolidaritási interakcióknak a körét, melyek érdeksérelmekként, diszfunkcióként vagy hatalmi torzulásokként fordítódnak le a cselekvők számára.

7 Az egyenlősítéssel direkt módon szembe helyezkedő társadalompolitikát látszik igazolni a 2008-as válság és azt követő évek összevetése. Ebből kiderül, hogy az utóbbi időszakban nagyobb mértékben nőttek az egyenlőtlenségek (különösen nemzetközi összehasonlításban), ami nem a válság, hanem sokkal inkább az azt követő társadalompolitika következménye (Krémer 2017).

A szolidaritás társadalmpolitikai és jóléti intézmények szintjén leírható változásait kiegészíti a hétköznapi segítő hálózatok átalakulása. A nemzetközi összehasonlító vizsgálatok alapján elmondható, hogy a szolidaritással kapcsolatos értékek Kelet- és Nyugat-Európán belül élesen különböznek: az előbbi társadalmak nagyobb állami redistribúciót preferálnak, miközben kevésbé elégedettek az állam teljesítményével (Svallfors 2012). Továbbá Közép-Európa poszt-szocialista országaiban évtizedek óta kimutathatóan alacsony mind a szolidaritáshoz nélkülözhetetlen – társas és intézményi – bizalom, mind pedig a családi, baráti és civil segítő hajlandóság (Giczi–Sik 2009). A szolidaritási értékek beágyazottságát tovább árnyalja, hogy azok soha nem önmagukban állnak, hanem összefüggnek a másikkal való viszonyt szervező szerepek és előítéletek rendszerével (Zakariás 2018). Leglátványosabban mindez az etnikai előítéletekben érhető tetten: míg a mérsékelt szegénységben élők vonatkozásában az etnikai szempont kevésbé bukkan fel, addig a mélyszegénységben élőkkel kapcsolatos attribúciókat jelentős mértékben ez szervezi – szolidaritásmegvonást eredményezve (Janky et al. 2013, Koltai et al. 2018).

Az absztrakt értékek tényleges hétköznapi segítő interakciókban történő alkalmazásukkor természetesen tekintett (naturalizált) szolidaritási hálózatokat hoznak létre. Ezek a privát szférán belül családi, baráti és ismerősi körre érvényes gondoskodási gyakorlatokat és normákat jelölnek ki. A kapcsolathálózatok időbeli összevetésének fontos tanulsága, hogy az államszocializmus éveiben is sok szempontból „atomizálnak” tekinthető (Hankiss 1982) viszonyokat a rendszerváltozás sokkja tovább fragmentálta, amin azóta is csak korlátozottan sikerült változtatni (Albert–Dávid 2018). Az erős kötések tekintetében a hazai mintázatok annyiban tradicionálisnak tekinthetők, hogy a családi relációk kitüntetett szerepet töltenek be a barátiakkal szemben (Angelusz–Tardos 1991). Noha ez a kép a 2000-es években árnyalódott (amennyiben a baráti kapcsolatok jelentősége megnőtt), az erős családi háttér státuszmegőrzésre gyakorolt kiemelt hatása megmaradt (Albert–Dávid 2012). A kötések sűrűsége ráadásul erősen függ a strukturális pozíciótól, így a társadalmi tőke ahelyett, hogy esélykiegyenlítő szerepet tudna betölteni, sokkal inkább maga is az egyenlőtlenség egy dimenziójává válik (Albert–Hajdu 2016). Ezen összefüggések erőteljesen kihatnak a privát kapcsolatok segítségnyújtási potenciáljára: erre leginkább azok számíthatnak, akik képesek azt reciprok módon viszonzni; az altruista segítségnyújtás még a közeli hozzátartozók esetében is sokszor hiányzik a horizontról. Mindennek egyenesági következménye a patrónus-kliens hálózatok ráépülése a segítő viszonyokra (Utasi 2013:43–46). A privát segítő hálózatok rendies struktúrája egyúttal erős nemi egyenlőtlenségeket is magával von, nem ritkán lehetetlen strukturális kényszereket eredményezve: miközben a családon belüli gondoskodási feladatok elsősorban a nőkre hárulnak (amit nem ritkán ők maguk is legitim szerepelvárásnak tartanak), a növekvő munkahelyi terhek is nyomást helyeznek rájuk (Gregor–Kovács 2018).

Az egyenlőtlenségeket naturalizáló és konzerváló primer segítő hálózatokat a civil társadalomban szerveződések egészítik ki. Annak ellenére, hogy a '90-es évek óta fokozatosan emelkedett az önkéntes tevékenységben, természetbeni vagy pénzbeli adományozásban részt vevők aránya, valamint egyre több területet lefedtek a civil segítő gyakorlatok, mindez mégis csupán a társadalom egy kis részét érintette – megmaradt a középrétegek és az elit privilégiumának (Czike–Kuti 2006: 17, Gerő–Hajdu 2015). Abból fakadóan, hogy a civil szférába tevékenyen bevonódók privilegizált strukturális pozícióval jellemezhetők, maga a civil szolidaritás is óhatatlanul hierarchikus viszonyvá válik: miközben – szimbolikus és társadalmi tőkeként – maga az aktivizmus olyan erőforrás, amire építeni lehet (Utasi 2013:98), a segített szerepbe kerülők szempontjai, kiszolgáltatott erőforráshiányos helyzetükből fakadóan, könnyen háttérbe szorulhatnak vagy éppen elsikkadhatnak (Zakariás 2018). Bár korántsem példanélküli e reflexív gátak meghaladása (Feischmidt 2018), mégis úgy tűnik, hogy a civil társadalomban lehorgonyozott jótékonyági és önkéntességi akciók csak korlátozottan képesek a rendies

privát szolidaritási hálózatok komplementereként funkcionálni. Csupán egy strukturálisan meghatározott réteget mozgósítanak, amire többnyire hierarchikus segítő viszonyok épülhetnek rá. A helyzetet tovább árnyalja a politika és civil társadalom ellentmondásos viszonyának kiéleződése. A rendszerváltást követően Közép-Európában elsősorban nemzetközi NGO és EU-s források játszották a főszerepet a finanszírozásban, ami kihatott a tevékenységi formák működésére is. Az EU-csatlakozást követően a nemzetközi források aránya csökkent és a nemzetállami aktorok váltak meghatározóvá, saját szempontjaikat érvényesítve. A demokratizálódást és az inkluzív szolidaritást hirdető szervezeteket nem ritkán a nemzeti autonómiát veszélyeztető illegitim politikai erőként bélyegezték meg – különösen az újnacionalista, populista kormányok (Meyer et al. 2020).

Első látásra úgy tűnik, hogy együttesen, mindezen elemzések kirajzolják a hazai szolidaritási mező diszfunkcióit és zavarait: egyre erőforráshiányosabb és szelektívebb társadalompolitika; alulfinanszírozott és kiszámíthatatlanul szabályozott jóléti intézményrendszer; bizalmatlanság, passzivitás, előítéletek által torzított értékrend; rendies, fragmentált és paternalista privát szolidaritási hálók; korlátozott elérésű, gyakran hierarchikus civil segítő akciók. Noha a fenti leírások feltárják a szolidaritás alapvető hiányosságait, mégsem képesek teljességében képet adni arról, hogy milyen rendszerre áll össze e mechanizmusok összessége. Hiszen miközben ideáltípusosan igazak a fenti tendenciák, a heterogén szolidaritási jelenségek mégsem érthetők meg maradéktalanul pusztán belőlük kiindulva. Minthogy e zavarok a különböző társadalmi pozíciókban eltérő mértékben érvényesülnek, így könnyen elképzelhetők olyan szerepek, amelyeket a torzulások részleges vagy teljes hiánya, esetleg sajtóságos mintázata jellemez. A szolidaritási mezőben minden pozíciónak egyaránt fontos szerep jut: a szolidaritás alapvető dinamikáját a privilegizált és deprivált pozíciók együttesen határozzák meg, amennyiben a szereplők egymáshoz képest, a másikkal folytatott interakciókban definiálják önmagukat és alakítják ki stratégiáikat.

A szolidaritás átfogó megértéséhez ilyenformán a korábbi kutatások kétféle korlátját kell meghaladni: azok egyfelől a segítő intézményekre és aktorokra fókuszálnak (ilyenformán vakfoltban hagyják a segített tapasztalatait, többek között a segítő kísérletek elérhetőségével és hatékonyságával kapcsolatban); másfelől a szolidaritás egy-egy dimenzióját elemzik (így kevéssé vagy egyáltalán nem veszik figyelembe a rászorultsági és érdemességi pozíciók kölcsönhatásait).⁸ Ezzel szemben azt javasoljuk, hogy tekintsünk olyan mezőként a szolidaritási interakciók terére, ahol egyaránt elismerési küzdelmek folynak a rászorultság érdemes formáiért (vö. tisztességes szegények); továbbá a segítségnyújtás tiszteletreméltónak tekintett gyakorlataiért (vö. jótegyenlőség mint morális érdem). Egy ilyen mezőben a szimbolikus tőkék egymással összefüggő rendszert alkotnak: minden szereplő egyaránt jellemezhető a rászorultsági és a segítségnyújtási sajátosságai alapján; mely jellemzőket a szereplők reflektált és látens különbségtevési mechanizmus révén tartják fenn. E többkomponensű pozíciót tovább árnyalja a szolidaritási mezőt körülvevő strukturális térben (elsősorban gazdasági, politikai és kulturális mezőben) elfoglalt hely. Ahhoz, hogy a szolidaritás mindezen aspektusait megragadhassuk, olyan elemzési stratégiára van szükség, ami a cselekvők fenomenológiai szintjéből indul ki, vagyis azokból a tapasztalatokból, amelyek a rászorultságok és felelősségvállalás gyakorlataihoz kapcsolódnak. A járvány első hulláma egy ilyen értelemben heterogén lehetőségteret lendített mozgásba: a különböző kihívásokkal és erőforrásokkal jellemezhető aktorok válaszreakcióit az egyéni sajátosságok mellett az egymáshoz való viszonyok, valamint a mező strukturális paraméterei is meghatározzák. Kérdőíves kutatásunkban ezen összetett tér felderítésére vállalkoztunk.

⁸ Természetesen akadnak a mi vállalkozásunkhoz hasonló kísérletek is. Aafke Komter – hollandiai kontextusban – átfogó kísérletet tett arra, hogy a szolidaritás különféle dimenzióit egységes keretben elemezze, és a segítségnyújtást az adás-kapás hatalmi egyenlőtlenségekkel is átszőtt viszonyrendszerébe ágyazza (Komter 2004).

ADATBÁZIS, MÓDSZERTAN

A kutatásunkban használt kérdőívben kísérletet tettünk a szolidaritási mező fenomenológiai mintázatainak megragadására. A kérdőívek online formában kerültek lekérdezésre 2020 júliusában. A kérdezés 800 fős nemre, korra, településtípusra és iskolai végzettségre reprezentatív mintát fedett le.⁹ Amellett, hogy az online kérdőívek egyre elterjedtebbek a szociológiai kutatásokban, sajátos korlátokkal is jellemezhetőek. Az online vizsgálatok során használt lakossági panelből vett mintákban sokszor alulreprezentáltak az erőforráshiányos, illetve az információtechnológiát kevésbé használó, idősebb csoportok. Annak érdekében, hogy e kutatásunk szempontjából kiemelt fontosságú csoportokkal kapcsolatos esetleges mintavételi torzulásokat kezelni tudjunk, a minta szocio-demográfiai sajátosságait egy hagyományos módszerekkel végzett referenciamintával vetettük össze. Ez alapján kijelenthető, hogy mintánk kor, településtípus, és nem szerint nem tér el számottevően a hagyományos survey kutatások mintájától (lásd: 2. táblázat). Egyedül az iskolai végzettség tekintetében találunk jelentősnek mondható eltérést: az általános iskolai végzettségűek kisebb arányban kerültek be az online mintába, míg az érettségivel és felsőfokú végzettséggel rendelkezők nagyobb arányban. Annak ellenére, hogy ezt a mintavételi torzulást súlyozással kiegyenlítettük, eredményeink értelmezésekor e korlátot fontos észben tartani. Az iskolai végzettség a strukturális pozíció egyik legfontosabb indikátora – ez alapján pedig úgy tűnik, hogy a legdepriváltabb csoportba tartozók tapasztalatait csak korlátozott mértékben sikerült feltérképeznünk.

A kérdőív kialakítása során a szolidaritás fenomenológiai mintázatait kívántuk feltérképezni, a szolidaritás-fogalom fentiekben bemutatott komplexitásának megőrzésével. Olyan ideáltipikus életvilágokat próbáltunk rekonstruálni, amelyek alapján a rászorultság, a segítségkapás és -adás tapasztalatai párhuzamosan rekonstruálhatóak. Ennek érdekében egyaránt vizsgáltuk a cselekvők problémahorizontját (egészségügyi, mentális, anyagi és gondozási nehézségek); a kapott segítség forrásait (családi, baráti, állami-önkormányzati és civil); a kapott segítség jellemzőit a segítettek szemszögéből (beeszlési lehetőség, kapcsolódó aggodalmak); valamint a segítségnyújtás tapasztalatait, beleértve a célcsoportokat (személyes ismeretségek és általános rászoruló csoportok), a szervezeti-intézményes közvetítőket (civil, önkormányzati és egyéb szerveződések) és a segítségnyújtás gyakoriságát. Természetesen egy életvilág néhány dimenzió alapján történő rekonstrukciója nem lehet több, mint közelítés a cselekvőperspektívákhoz. Mégis bízunk benne, hogy az ideáltípusalkotás folyamatában megragadhatóvá válnak a különböző mezőpozíciókhoz tartozó valóságértelmezések és cselekvésmotivációk legfontosabb dimenziói.¹⁰ Az egyes változók alapjául szolgáló kérdések, a változóképzés pontos folyamata, valamint a megoszlásuk a 3. és 4. táblázatban található.¹¹

A rászorultság, a kapott és adott segítség fentiekben bemutatott változóit klaszteranalízis keretében kapcsoltuk egymáshoz. Első lépésben a bevont változókat standardizáltuk, majd négy-, öt-, hat- és hétkategóriás K-means klasztereket képeztünk. Ezek közül választottuk ki az interpretálhatóság és eloszlás alapján legoptimálisabb ötkategóriás változatot. Az 1. táblázatban a standardizált helyett az eredeti értékekre értelmezett klaszterközpontokat tüntettük fel, így téve lehetővé hogy a klaszterek sajátosságai abszolút értelemben is értelmezhetők legyenek (az átlagtól való eltérés irányát + és – jellel fejeztük ki). E különböző dimenziók átfogó modellben történő megjelenítése lehetőséget kínál arra, hogy a válaszadókat ne csupán segítő vagy rászoruló szerepük alapján helyezzük el a szolidaritási mezőben, hanem figyelembe vegyük e pozíciók potenciális kölcsönhatását is.

9 Az adatfelvételt és az adatbázis technikai elkészítését az Inspira Research Kft végezte.

10 Elméleti szempontból e törekvéseket Schütz metodológiai reflexiói világítják meg: Weber cselekvőperspektívákra kidolgozott ideáltípusait az életvilág fenomenológiai fogalmához kapcsolja hozzá, végső soron a cselekvésmegértést fenomenológiai szinten alapozva meg (Psathas 2005).

11 Egy másik tanulmányban részletesen kísérletet teszünk majd a leíró adatok bemutatására, addig is ezekkel kapcsolatban a kutatási jelentésből lehet tájékozódni (Sik–Zakariás 2021).

Tágabb módszertani keretként Weber ideáltípus-alkotással kapcsolatos megfontolásai szolgáltak elemzésünk számára. Annak ellenére, hogy klasszikus metodológiai elvekről van szó, empirikus alkalmazásuk mégsem magától értetődő. Elsősorban azért, mert maga Weber sem konzisztens a kérdésben: míg pályája korai – *Objektivitás*-tanulmány által fémjelzett – szakaszában elsősorban a történelmi vizsgálódások lebegtek szeme előtt, addig pályája kései – *Gazdaság és társadalom* által fémjelzett – szakaszában a szociológiai elemzések (Swedberg 2017). E különbség az ideáltípus használatára is kihat: előbbi esetben az egyedi történelmi jelenségek hermeneutikai-oksági magyarázatához szükséges elméleti viszonyítási pontként szolgál, utóbbi esetben viszont részben statisztikai általánosításokon alapuló típusalkotásra (Kuckartz 1991). Ez utóbbi gyakorlat világítja meg az ideáltípus-alkotás és a klaszteranalízis közötti kapcsolatot. A klaszterek statisztikai segítséget kínálnak az ideáltípus-alkotás elméleti folyamata számára: az átlagtól való eltérések alapján mutakozó jellemzőket értelmezve és „felnagyítva” adhatunk értelmet az egyes típusoknak. A statisztikai mintázatok ebben az értelemben az elméleti konstrukciók kiindulópontjául szolgálnak: megmutatják, milyen segítségnyújtási és kapási tapasztalatok járnak együtt nagyobb valószínűséggel. Ezek értelmezése ugyanakkor már elméleti munka: a segítői és rászorultsági tapasztalatok (relacionális) különbségeinek értelmezése kínál lehetőséget arra, hogy a szolidaritási mezőpozíciók tipológiáját kidolgozzuk. Fontos hangsúlyozni, hogy a „reáltípusok” szintjén az ideáltípusoknál minden esetben heterogénebb mintázatokat találunk (így például az átlag alatti segítői hajlandóságú klaszterekben esők nem biztos, hogy egyáltalán nem vesznek részt segítő tevékenységekben). Ebből fakadóan a klaszterek százalékos eloszlásából is csak óvatos következtetéseket lehet levonni a populációra nézve: ez semmiképp sem a reáltípusokra vonatkozó becslést, sokkal inkább erőviszonyok és egyensúlyok leírását tesz lehetővé.

KUTATÁSI EREDMÉNYEK: A SZOLIDARITÁSI MEZŐ

Ahhoz, hogy a szolidaritási mező működését pontosabban megérthessük, egyrészt az egyes pozíciók strukturális viszonyait kell rekonstruálni, másrészt a pozíciókra jellemző attitűd-mintázatokat. Az alábbi elemzések egy ilyen összetett profil felrajzolására tesznek kísérletet: elsőként a szolidaritási mezőn belüli ideáltípusos pozíciókat, másodikként a hozzájuk rendelhető strukturális erőviszonyokat, harmadikként az egyes pozíciókhoz tartozó tudásszociológiai perspektívákat rekonstruálva. A zárófejezetben ezen összefüggések alapján nyílik lehetőség a járvány alatti szolidaritási mező működési mechanizmusainak jellemzésére.

A szolidaritási mező ideáltípusos pozíciói

A szolidaritási mező ideáltípusos pozícióinak kidolgozása során az első lépés a segítői és rászorultsági tapasztalatok jellegzetes mintázatainak azonosítása. A klaszteranalízis eredményeit az alábbi táblázat foglalja össze.

1. táblázat. A segítési és rászorultsági tapasztalatok klaszterelemzése

	rászoruló szerepbe integrált 28,0%	szolidaritási bróker 9,2%	közönyös kívülálló 38,8%	felemásan integrált 14,5%	jótekonys szerepbe integrált 9,5%	Átlag
Hányféle rászorultság jellemzi?	2,17 (+)	3,08 (+)	0,65 (-)	1,59 (+)	0,93 (-)	1,46
Hányféle segítséget kap?	1,98 (+)	5,78 (++)	0,41 (-)	1,26 (-)	1,03 (-)	1,52
Hányféle problémája volt a kapott segítséggel?	1,00 (+)	1,25 (+)	0,19 (-)	0,84 (+)	0,45 (-)	0,63
Ugyanaz jellemzi-e problémahorizontját a járvány óta?	0,68 (+)	0,43 (+)	0,01 (-)	0,39 (+)	0,14 (-)	0,30
Hányféle módon segíti legálább hetente családtagjait?	0,89 (-)	2,94 (+)	0,78 (-)	3,09 (+)	1,76 (+)	1,44
Hányféle módon segíti legálább hetente barátait?	0,47 (-)	2,91 (+)	0,46 (-)	2,94 (+)	1,34 (+)	1,13
Hányféle rászoruló csoportot vagy ügyet támogat?	0,98 (-)	6,96 (++)	0,95 (-)	2,02 (-)	6,30 (++)	2,17
Hányféleképp tájékozódik a segítséssel kapcsolatban?	0,12 (-)	0,97 (+)	0,13 (-)	0,19 (-)	2,13 (++)	0,40

Az első klaszterbe (rászoruló szerepbe integrált) azok tartoznak, akik nem újonnan váltak rászorulóvá, hanem a járvány előtti időkből fennmaradt nehézségekkel küzdenek (ők a minta 28 százalékát teszik ki). Esetükben a nehézségek és a támogatás bejáratott csatornáiról beszélhetünk, ami egy sajátos szimbolikus tőkeként értelmezhető. Annak ellenére, hogy alapvetően érdemes rászorulóknak minősülni (több forrásból is kapnak segítséget), e segítséggel kapcsolatban átlagon felül fogalmaznak meg kritikát. E kritikák tekintetében itt található a második legmagasabb arány, ami azt jelzi, hogy a megszilárdult mintázatok elsősorban egy kiszolgáltatott pozíciót stabilizálnak. E klaszterbe tartozó válaszadókról feltételezhető, hogy jobb híján, kényszerből érik be a rendelkezésükre álló segítséggel, ám attól valójában nem várják, hogy tényleges megoldással szolgáljon. Ez a beletörődött kiszolgáltatottság fejeződik ki abban is, hogy az e csoportba tartozók akár családi, akár baráti, akár pedig azon túlmutató segítségnyújtásban alig vesznek részt. E passzivitásból arra következtethetünk, hogy a rászoruló szerepüket naturalizálták, ahhoz tehetetlenül viszonyulnak, nem csupán önmaguk, de mások vonatkozásában is. E csoport ilyenformán a maga deprivált módján bár, de konzisztens elemét alkotja a szolidaritási mezőnek, ebben az értelemben egyoldalúan integrálnak tekinthető. A korábbi kutatások alapján erről a kategóriáról elmondható, hogy a legnagyobb eséllyel viseli magán a szolidaritási mezőt torzító hatások nyomait: a tartósan deprivált pozíció a forráshiányos és kizáró társadalompolitikával, a segítési hajlandóság alacsony szintje pedig a bizalmatlan, passzív, rendies életvilággal hozható összefüggésbe.

A második klaszter (szolidaritási bróker) sajátossága egyfelől a rászorultság, a kapott segítség és az interakcióhoz való kritikus viszonyulás átlagot messze meghaladó aránya (a minta 9 százaléka). Ezek a mutatók nem csupán magasabbak, mint a rászoruló szerepbe integráltak esetében, de ami még fontosabb, emellett eltérő kontextusba is ágyazódnak. Nem ritka, hogy a járvány óta tapasztalt problémák esetükben is a régebbi múlt nyúlnak vissza, azonban korántsem a megmerevedettség a meghatározó. Sokkal inkább az egyedülállóan sokrétű segítési tevékenység, amiben részt vesznek. Mind családtagjaikat, mind barátait, mind pedig a privát szférán túli rászoruló csoportokat az átlagot meghaladó mértékben segítik. Ráadásul e tevékenység átlag feletti tájékozottsággal is párosul, vagyis nem csupán igyekeznek támogatni környezetüket, hanem egyúttal próbálják ezt a lehető legkörültekintőbben is tenni. Összességében e mintázat olyan ideáltipikus pozícióra utal, amit a rászorultsághoz

való aktív viszonyulás jellemez. E csoport tagjai nem csupán érdemes rászorulóként, de egyúttal tiszteletreméltó segítőként is szimbolikus tőkével bírnak. Ahelyett, hogy beletörődnének a nem ritkán tartós kihívásokba, a szolidaritási hálózatok megszervezésébe vetik magukat. Így abból a szükségből, hogy maguk is nehézségekkel néznek szembe, végső soron képesek előnyt kovácsolni: kitüntetett tudásszociológiai pozícióból (rálátva a szenvedő perspektívájára is) tudnak segítségi kezdeményezésekben részt venni. Ebben az értelemben szolidaritási hálózatokat kovácsolnak, afféle közvetítő szerepben. A korábbi kutatások fényében ez a csoport atipikusnak tekinthető: ahelyett, hogy az alulfinanszírozott és kiszámíthatatlanul szabályozott jóléti intézményrendszer kudarcaira beletörődéssel és passzívan reagálnának, megszervezik tevékenységüket mind a privát szférában, mind pedig azon túl.

A harmadik klaszterbe (közönys kívülállók) azok a válaszolók kerültek, akiket konzisztensen minden tekintetben átlag alatti értékek jellemeznek (a minta 39 százaléka). Ez azt jelenti, hogy ők maguk kevésbé terheltek problémákkal; nem jellemző rájuk, hogy elhúzódo gondokkal küszködnének; kevésbé vesznek igénybe külső támogatást; amit kapnak, azzal kapcsolatban kevésbé kritikusak. Ezt a privilegizált pozíciót másfelől a segítségnyújtás alacsony szintje jellemzi: sem privát, sem nyilvános viszonyokban nem vesznek részt segítségi interakciókban, és nem is igazán tájékozódik e lehetőségekről. E csoport ilyenformán a szolidaritási mezőn kívül pozícionálja magát: minthogy megteheti, sem kapóként, sem adóként nem kapcsolódik bele a segítségi interakciókba, ehelyett individuális stratégiákra támaszkodik. Tekintve, hogy sem rászorulóként, sem pedig adományozóként nem rendelkezik a szolidaritási mező szimbolikus tőkéjével, az e csoportba tartozók strukturális érdeke magának a mező legitimitásának a kétségbe vonása, ami praktikus szinten a szolidaritási hálózatok eróziójához járul hozzá. Bár másként, mint a rászorultként integráltak esetében, de a korábbi kutatások fényében ez a csoport is tipikusnak tekinthető: a kollektív érdekvédelmi és segítségi intézményeket elfogadják korlátozott funkcionalitásának, miközben az egyéni érvényesülésre helyezik a hangsúlyt. Ebben az értelemben, a szelektív társadalompolitikát kihasználva, kivonulnak a szolidaritási mezőből: élvezik a számukra kedvező aspektusait, azonban nem érzik úgy, hogy – a társadalompolitikai intézmények fenntartásához való törvényileg szabályozott hozzájáruláson túl – személyes felelősségük lenne a szolidaritási hálózatokban.

A negyedik klaszterbe (felemás módon integráltak) olyan válaszolók kerültek, akiket többféle inkonzisztencia jellemez (a minta 15 százaléka). Mindenekelőtt ők maguk bár küzdenek nehézségekkel (amelyek nem ritkán a járvány előtti időig nyúlnak vissza), mégis az átlag alatti mértékben kapnak segítséget, amivel kapcsolatban többféle fenntartást is megfogalmaznak. Ebbe az alapvetően deprivált helyzetbe ugyanakkor – szemben az első ideáltípussal – nem törődnek bele passzívan: ők maguk is átlag feletti mértékben vállalkoznak segítségnyújtásra a családi és baráti kapcsolathálózatukon belül. Szemben a szolidaritásbrókerekkel ez azonban nem egy általános segítségi attitűdöt fejez ki, nagyfokú tájékozottsággal párosulva, hanem sokkal inkább a közösségi kapcsolatokra korlátozott, szakértői tudásra kevésbé alapozott aktivitást. Ilyenformán ez a csoport többszörösen is ambivalens helyzetben van: rászorul, de kevésbé kap segítséget; a privát térben segít, de azon túl nem. A szolidaritási mező szimbolikus tőkéi vonatkozásában egy sajátos dinamika jellemzi az ide tartozókat: minthogy rászorulóként nem minősülnek magától értetődően érdemesnek, ezért a szűkebb hálózatokba visszahúzódva próbálnak boldogulni. Az e csoport által tapasztalt diszfunkciók és az általuk megtestesített defenzív stratégia egyaránt egy anomikus szolidaritási paradigma következményének tekinthető, ami egyszerre hagy magára rászorultságokat és szűkíti be a felelősségvállalás köreit a privát térre. A korábbi kutatások fényében ez a csoport ambivalens: olyan rászorulókat tartoznak ide, akik elégedetlenek a kapott segítséggel (igaz, kevésbé, mint a legelégedetlenebb rászoruló); ebben az értelemben rendszerkritikai potenciál jellemzi őket, ami azonban – szemben az állami intézményrendszeren kívül önmagukat megszervezni próbáló szolidaritásbrókerekkel – megbicsaklik és megreked a privát szféra keretei között.

Az ötödik klasztert (jótékony szerepbe integrált) a rászorultság hiánya mellett a problémahorizont részleges átrendeződése jellemzi (a minta 10 százaléka). Ez azt jelenti, hogy az ide sorolt válaszadók új nehézségekkel találtak szemben ugyan magukat a járvány kezdete óta, azonban ez korántsem volt számukra kezelhetetlen, mivel még ezek felbukkanásával együtt is, összességében átlagnál kevesebb problémával néztek szembe. Közben a privát segítési viszonyokban az átlagnál csak kissé aktívabbak, kimagasló mértékben támogatnak különféle rászorultsági csoportokat, ráadásul ezt oly módon teszik, hogy igyekeznek a lehető legtöbb forrásból tájékozódni. Ilyenformán e csoport nem arra használja privilegizált pozícióját, hogy függetlenedjen a hozzá képest hátrányos helyzetben lévő csoportoktól, hanem erőfeszítéseket tesz a segítségükre. Az „általános másik” megsegítésére irányuló törekvések a szolidaritási mezőn belül a tiszteletreméltó patrónus szimbolikus tőkáját eredményezik. A korábbi kutatások alapján felvázolt képbe jól illeszkedik ez a kategória, amennyiben a rászorulóként integráltak ellenpontját alkotja. Az ide tartozók szolidaritási gyakorlatait az a szándék határozza meg, hogy a diszfunkcionálisnak érzelt (ugyanakkor rászorultság hiányában a személyes életet nem ellehetetlenítő) állami intézmények civil alternatíváját hozzák létre.

Átfogóan tekintve a klaszteranalízis segítségével megalkotott típusokra, elmondható, hogy a járvány alatt kirajzolódó szolidaritási mező többféle aránytalansággal és inkonzisztenciával terhelt, és ennyiben diszfunkcionális összképet alkot. Azonban ez az összkép mégis jelentős pontokon különbözik a szolidaritás egyes dimenzióit önmagában vizsgáló szakirodalom alapján felvázolható képtől. A minta csaknem kétharmada vagy passzív rászoruló vagy kívülálló szerepbe sorolható, ami arra utal, hogy – összhangban a korábbi kutatások eredményeivel – a szolidaritási hálózatok jelentős részében segítési deficit figyelhető meg (több a rászorultság, mint a támogatási potenciál). További 15 százalék részt vesz ugyan valamiféle segítési interakcióban, azonban ezt ambivalens keretek között teszi: részben maga is erőforráshiányos (amennyiben magára hagyva küzd nehézségekkel), másrészt tevékenységét csak a privát szférára terjeszti ki. A minta fennmaradó ötöde aktívan építi a szolidaritási köteleket: igaz e csoport egyik fele szintén a saját nehézségeivel is küzd, a másik fele pedig elsősorban afféle jótékony patrónusként van jelen a mezőben.

Összességében elmondható, hogy még ezek a pozíciók is ellentmondásokkal terheltek, így végső soron egyszerre diszfunkcionális és instabil szolidaritási mezőt rajzolnak ki. A szimbolikustőke-eloszlás felől kirajzolódó kép ugyanakkor árnyalja e tendenciákat: a válaszadók kétötöde a mezőn kívül pozicionálja magát, kétségbe vonva annak legitimitását; hasonló arányban vannak jelen a szimbolikus tőkék egyik formájával (vagy csak segítő, vagy csak segített) jellemezhető (rászoruló és jótékonyak); így csupán a válaszadók alig több mint ötödéről (brókerek és felemásan integráltak) mondható el, hogy egyaránt tapasztalatokkal rendelkeznek az adó és kapó eltérő tudásszociológiai perspektívájáról, amely reciprocitás kulcsfontosságú a szolidaritási mező minősége szempontjából. Ezek a korábbi kutatások fényében atipikusnak mondható pozíciók fontos jelenségre mutatnak rá: a szolidaritási mezőt nem csupán a nagyarányú passzív rászoruló, a szintén számos közönyös kívülálló és a ritka jótékony aktivisták stratégiái és interakciói határozzák meg. Mellettük jól azonosíthatóan kirajzolódik egy olyan inkonzisztens státuszú csoport is, melynek tagjai sikeresebb vagy felemás módon bár, de szembe kerülnek a fennálló szolidaritási mező „illúziójával”. Nem érzik úgy, hogy rászorulóként, kielégítő segítséget várhatnak az állami intézményektől; sem azt, hogy kívülállóként, egyéni megoldásokkal tudják helyettesíteni a társadalombiztosítás hiátusait; sem pedig azt, hogy jótékonykodóként, privilegizált pozíciójuk által lehetővé tett keretek között tudnának segíteni másokon. Ez persze nem azt jelenti, hogy reflektált alternatíváját kínálnák a fennálló szolidaritási paradigmának, csupán arra utal, hogy számukra nem tudnak a fennálló viszonyok egy naturalizált, legitim rend alapjául szolgálni. A pozíciókhoz tartozó erőforrások és attitűdök (más szóval az egyes klaszterekbe tartozók habitusa) jelöli ki azt a lehetőségteret, ami e korántsem szükségszerűen stagnáló mező dinamikáját meghatározza.

A szolidaritási mezőpozíciók strukturális beágyazottsága

Ahhoz, hogy az egyes ideáltipikus pozíciók lehetőségfeltételeit rekonstruáljuk, a tágabb gazdasági, kulturális és politikai mezőbe való beágyazottság elemzésére van szükség. A melléklet 5. táblázata alapján erre teszünk kísérletet.

A rászoruló szerepbe integráltakat átlagon aluli iskolai végzettség jellemzi: a legalább érettségivel rendelkezők és diplomások alulreprezentáltak ebben a klaszterben, míg a szakiskolai (korábban szakmunkás) bizonyítvánnyal rendelkezők aránya átlag feletti. A férfiak aránya és az együttlakók száma átlag alatti. Akik nehezen, vagy nagyon nehezen élnek meg a jövedelmükből átlag feletti körökben, továbbá azoké is, akik megtakarítással nem rendelkeznek. A járvány első hulláma alatt átlag alatti mértékben dolgoztak otthonról, miközben átlag felett nem volt munkájuk. Jellemzően a járvány által terhelt (egészségügyi, oktatási, szociális, kereskedelmi) és veszélyeztetett ágazatokban dolgoznak. A hátrányos megkülönböztetés tapasztalata átlag feletti körökben. Politikai preferenciák szempontjából a kormánypártokat, valamint a Jobbikot az átlagnál kevésbé támogatják, a DK–MSZP-t átlagon felül. Továbbá a nem-szavazók átlagon felüli arányban fordulnak elő. Mindezek alapján egyértelműen megállapítható, hogy a rászoruló szerepbe integráltak mind kulturális, mind gazdasági tőke tekintetében a leginkább kiszolgáltatottak közül kerülnek ki. Ez azt jelenti, hogy a szolidaritási mezőn belüli stratégiai mozgásterük is korlátozott: kevésbé rendelkeznek saját tőkével és szakértelemmel, miközben a politikai térben is vagy a 2010 előtti szocialista táborral azonosulnak vagy még inkább senkivel. Ebből a szempontból további érdekes adalék, hogy a legkevésbé a kormánypártok és a Jobbik szavazóbázisából kerültek ki e csoport tagjai, ami arra utal, hogy – feltehetően különböző okokból bár, de – e két politikai erő köré csoportosulók kerülnek legkisebb eséllyel passzív rászoruló szerepbe.

A szolidaritási brókerek strukturális pozíciója összetett képet mutat. Az átlagnál alacsonyabb a kulturális tőkéjük: az általános iskolai és szakiskolai végzettségűek felülreprezentáltak körökben. Demográfiai szempontból fiatalabbak, nagyobb családban élnek, és inkább férfiak. Anyagi lehetőségeik korlátozottak, azonban meszsze nem kilátástalanok: elsősorban a nehezen megélők aránya átlag feletti, valamint a legalább két hónapnyi megtakarítással rendelkezőké. Átlagot meghaladó arányban legalább részben otthonról dolgoznak. A járvány által terhelt (pl. egészségügy), mind pedig elsodort (pl. szolgáltató szektor) ágazatban dolgozók aránya az átlagnál alacsonyabb. Ugyanakkor hátrányos megkülönböztetés áldozatának átlagon felüli mértékben érzik magukat. Politikai beágyazottság tekintetében az inaktívok aránya átlag alatti; a kormánypártokra és a Jobbikra szavazók aránya átlagon felüli. Mindezek alapján úgy tűnik, hogy a szolidaritási brókerek kulturális tőkehiánnyal és elismerésmegvonással jellemezhető közegekből kerülnek ki. A járvány bár rontott társadalmi helyzetükön, ami ugyan korántsem kilátástalan, még ha csupán korlátozott lehetőségeket rejt is magában. E helyzetben nem szűnnek meg aktívak maradni, próbálják megszervezni azokat a segítségi hálózatokat, melyek – akár a domináns politikai erőkhöz, akár azok jobboldali alternatíváját kínálókhoz kapcsolódva – javíthatják kilátásaikat.

A közönys kivülállókat átlagnál magasabb iskolai végzettség jellemzi: mind érettségivel, mind felsőfokú végzettséggel átlagnál magasabb arányban rendelkeznek. Elsősorban az átlagnál idősebb, férfiak kerültek ebbe a csoportba. Matriális javakkal szintén az átlagnál jobban el vannak látva: kijönnek, vagy kényelmesen megélnek jövedelmükből, valamint a legalább három hónap megtakarítással rendelkeznek átlag feletti mértékben. Átlag feletti mértékben a járvány által veszélyeztetett ágazatban dolgoznak (pl. szolgáltató szektor), ugyanakkor az inaktívok (pl. nyugdíjasok) aránya is magas. Alacsony továbbá azok aránya, akik hátrányos megkülönböztetésről számoltak be. Politikai preferencia tekintetében a kormánypártok választói kis mértékben felülreprezentáltak. Mindezek alapján úgy tűnik, hogy a közönys kivülálló a mind matriális, mind kulturális, mind

politikai tőkével jobban ellátottak közül kerülnek ki. Esetükben nincs tapasztalat sem a járvány előtti időkből az elismerésmegvonásról, sem pedig a járványhoz kapcsolódó munkaerőpiaci válságról. Ennek megfelelően a saját relatíve kényelmes mezőpozíciójuk biztonságából nem férnek hozzá a kevésbé szerencsés helyzetűek tapasztalataihoz, úgy tekintenek azokra, mint rájuk kevésbé tartozó ügyekre.

A felemásan integráltak a legtöbb mutató szerint kevésbé térnek el a mintaátlagoktól. Abban a szolidaritási brókerekhez hasonlítanak, hogy iskolai végzettségük az átlagnál kissé alacsonyabb, miközben anyagi lehetőségeik az átlagnál kicsivel jobbak. Demográfiai szempontból a fiatalabbak, nagyobb családban élők és a nők között felülreprezentáltak körükben.¹² Nem különösebben jellemző, hogy a járvány által sújtott vagy terhelt munkahelyen dolgoznának, ahogy az sem, hogy hátrányos megkülönböztetésben részesülnének. Politikai preferenciák tekintetében a Jobbik szavazói és a bizonytalanok felülreprezentáltak körükben. Mindez arra utal, hogy strukturális háttérük tekintetében a felemásan integráltak a legtöbb szempontból hasonlóak a szolidaritásbrókerekhez. A legjelentősebb különbség az, hogy a járvány az utóbbiakat komolyabban érinti, és – feltehetően ezzel összefüggésben – nem csupán a privát viszonyokon belüli segítségnyújtás megszervezésére, hanem az azon túlmutató társadalmi szolidaritási hálózatok létrehozására is motiváltabbakká válnak, miközben maguk is konzisztensebb módon részesülnek támogatásban. A szolidaritási mezőn belüli inkonzisztens pozíció ilyenformán egy hiányzó motivációs elemmel magyarázható, ami képes lenne dinamizálni az ambivalenciák közé rekedt, korántsem magatehetetlen rászorulókat.

A jótékony szerepbe integráltak strukturális szempontból elit pozícióból kerülnek ki: diplomások, kényelmesen megélők, megtakarítással rendelkezők messze az átlag felett találhatóak meg közöttük. Miközben az inaktívak átlag alatti, a részben vagy teljesen otthonról dolgozók átlag feletti mértékben vannak jelen. Átlag alatti mértékben dolgoznak továbbá a járvány által sújtott (pl. szolgáltatás) vagy terhelt (pl. egészségügy) ágazatokban. Eközben sokan számolnak be hátrányos megkülönböztetés tapasztalatáról is. Politikai preferenciájukat tekintve elsősorban a 2010 utáni nem-jobboldali ellenzéssel azonosulnak (LMP, PM, Momentum). Mindezek alapján elmondható, hogy e réteg bár kulturális és materiális tőkével jól ellátott, politikai tőkével kevésbé. Az ide soroltak a személyes diszkriminációs tapasztalatok mellett a járvány következményeivel is közvetlenül szembesültek, mely tapasztalatok kiemelkedő segítségi potenciálban öltöttek testet. Ilyenformán ezen ideáltípust az aktív társadalmi felelősségvállalás (politikai ellenzéki pozíció, saját diszkriminációs tapasztalat és járvány által okozott válságtapasztalat) többdimenziós motivációs bázisa határozza meg: minthogy anyagi és kulturális tőkebeli erőforrások egyaránt rendelkezésükre állnak, így – szemben az e tapasztalatokból kimaradó közönyös kívülállókkal – képesek és készek azok mozgósítására.¹³

Áttekintve a különböző szolidaritási mezőpozíciók strukturális sajátosságait elmondható, hogy a konzisztensen hátrányos helyzetben lévők elsősorban rászorulóként integrálódnak a szolidaritási mezőben is; a kulturális tőkével kevésbé, ám materiális tőkével átlag feletti mértékben rendelkezők vagy szolidaritási brókerré vagy felemás segítőtűvé válnak, attól függően hogy ők maguk mennyire részesülnek támogatásban, hogy mennyire vettek részt a járvány előtt is már rászoruló támogatásában saját ismeretségi körükön kívül, illetve a járvány mennyire mobilizálta őket; a kulturális és materiális tőkével egyaránt jól ellátottak többsége közönyös kívülállóvá válik; kivéve, ha akár személyes diszkriminációs tapasztalatok, politikai megfontolások, a segítségnyújtás szakmai ethosza, vagy korábbi civil tapasztalatok, illetve a járvány hatásának tapasztalata olyan erősek, hogy

12 Ebben az értelemben ez a csoport hozható leginkább összefüggésbe azokkal az elemzésekkel, melyek a járvány háztartáson belüli munkamegosztásra gyakorolt hatását vizsgálják. Ezekből kiderül, hogy a nőkre munkahelyi feladataikon túl hagyományosan több családi, háztartási munka hárult a járvány kezdete óta, ami tovább növelte a nemi egyenlőtlenségeket (Fodor et al. 2020).

13 E csoport jellemzéséhez adalékokkal szolgálhat a járvány alatti jótékonyági motivációkat vizsgáló elemzés (Mikecz–Oross 2020).

jótevény szerepre motiválják őket. A korábbi kutatások tükrében a fenti összefüggések közül elsősorban a két inkonzisztens mezőpozíció igényel további értelmezést. Míg a materiális és kulturális tőkék tekintetében a rá-szorultként integráltak, a közönyösek és a jótevények egyaránt konzisztens jellemzőket mutatnak (amennyiben előbbi semmilyen erőforrással, utóbbi kettő többféleképpen is el van látva), addig a szolidaritásbrókereket és a felemás módon integráltakat egyaránt belső ellentmondásokkal terhelt helyzet jellemzi. Miközben a materiális tőke tekintetében az átlagot felülről súroló sajátosságokkal jellemezhetők, addig a kulturális tőke tekintetében az átlagot alulról érintőkkel.

Ez a státuszinkonzisztenciával jellemezhető csoport rétegződéskutatások alapján leginkább a „jól kereső szakmunkás és kisvállalkozói”, valamint a „kapcsolatgazdag politikailag aktív” státuszcsoportokkal hozható összefüggésbe (Kovács et al. 2016:19). Míg az előbbit elsősorban a munkaerőpiaci integráció, a bizalomhiány és a politikai inaktivitás jellemzi, utóbbit a munka és közélet világába való párhuzamos beágyazottság. A szolidaritási mező vonatkozásában mindez azt jelenti, hogy a viszonylag jól kereső szakmunkás és kisvállalkozói pozícióban formálódó habitus egyaránt magában rejti a lehetőségét a közéleti aktivizálódásnak és az általános csoportokra irányuló segítségnek (ezt jelenítik meg a szolidaritásbrókerek) és a kizárólag munka világára, illetve a privát szférára való fókuszálásnak (ezt képviselik a felemás módon integráltak). A státuszinkonzisztenciával jellemezhető élethelyzet ilyenformán egyaránt kiindulópontja lehet olyan mobilitási folyamatoknak, melyek a privát szférán túlnyúló segítség irányába mutatnak (jótevények), és olyanoknak is, melyek a privát szférában való kizárólagos foglalatosság (közönyös kívülállók) irányába. E különböző pozíciók további jellemzését az elégedettség, felelősségtulajdonítási és várakozási horizonttal kapcsolatos álláspontok teszik lehetővé – az alábbi szakasz e kérdésekben igazít el.

A szolidaritási mezőpozíciók jellemző attitűdjei és attribúciói

Az ideáltipikus pozíciók, valamint azok tágabb kontextusának jellemzését követően a szolidaritással kapcsolatos attribúciók és attitűdök tudásszociológiai elemzésére kerül sor (lásd: 6. táblázat). A rászoruló szerepbe integráltak elégedettség- és bizalmi indexei konzisztensen átlag alatti értéket mutatnak, ami azt jelenti, hogy sem a privát életükben nem érzik jól, illetve biztonságban magukat, sem pedig az ország állapotával nem elégedettek. Ezt az általános defetista hangulatot kiegészítik a járvánnyal kapcsolatos pesszimista, már-már fatalista várakozások: miközben az átlagnál nagyobb mértékben az emberi tevékenységet okolják a járványért, kevésbé bíznak abban, hogy a tudomány gyors választ talál vagy hogy lehetséges hatékony összefogás. Azzal kapcsolatban, hogy kinek lenne dolga elsősorban megoldani a járvánnyal kapcsolatos társadalmi válságot, dezorientált válaszmintázat rajzolódik ki: nem jelölnek meg sem állami, sem állam feletti, sem civil aktorokat, legfeljebb azokat hangsúlyozzák, akiknek nem a feladata. Ez a fajta tanácstalanság azt tükrözi, hogy nem csupán a jelenbeli kapcsolatban kiábrándultak, de egyúttal a várakozási horizontjukon sem bukkan fel a válságból kivezető forgatókönyv. Mindezek fényében nem meglepő az sem, hogy e csoporton belül átlag feletti azoknak az aránya, akik a különböző rászoruló csoportok irányába explicit szolidaritásmegvonást juttatnak kifejezésre: egyötödük vallja azt a legtöbb nevesített rászorultsággal kapcsolatban, hogy nem egyszerűen nem segít vagy segítene, de egyenesen lényegtelennek tart bármilyen erre irányuló erőfeszítést. Talán nem túlzás ezt az összefüggést egy általános hitevesztett állapot következményeként értelmezni: minthogy kiszolgáltatott helyzetükben kevés lehetőséget látnak maguk előtt, a társadalmi segítségnyújtásnak köszönhető boldogulást is nehezen tartják elképzelhetőnek, ezért értelmetlennek minősítik.

A szolidaritási brókerek életvilágát sajátos inkonzisztencia jellemzi: miközben saját helyzetükkel és kilátásaikkal az átlagnál elégedetlenebbek, addig az országos intézmények működését az átlagnál jobbnak ítélik.

Mindezt kiegészíti a tudományos megoldással és az emberek összefogásával kapcsolatos átlag feletti kétely, továbbá a járványt az emberi tevékenységtől függetlenként kezelő értelmezés. A járvánnyal kapcsolatos válságkezelő intézkedéseket kismértékben az állam, az EU és a globális szervezetek feladatának, és jelentős mértékben a civil összefogás feladatának látják. Továbbá, átlag alatti mértékben található meg közöttük a nevesített társadalmi csoportok iránti szolidaritásra expliciten nemet mondók aránya. Mindezek fényében úgy tűnik, hogy ezen ideáltípus tagjait egyrészt relatív depriváció jellemzi (miközben az ország jól teljesít, saját pozíciójuk elmarad a várakozásoktól); másrészt bizalmatlanság mind a szakértői tudásban, mind pedig a makroszintű összefogásban; harmadrészt – ezen ambivalens álláspont következményeként – hibrid felelősségtulajdonítás, melyben kisebb részt az állami és államközi, nagyobb részt a civil szektor a főszereplők. A szolidaritási brókerek ebben az értelemben sajátos kiábrándultság áldozatai, azonban – szemben a rászorult szerepbe integráltakkal – a saját kezükbe próbálják venni az irányítást. E törekvésben alighanem fontos szerepe van annak, hogy az ország vonatkozásában látnak maguk előtt elérhető célokat, amelyek felé érdemes és reális törekedni. Ráadásul ez korántsem újszerű stratégia a részükről, minthogy túlnyomó többségük már a járvány első hullámát megelőzően is kísérletezett civil szolidaritási tevékenységgel.

A közönyös kívülállók horizontját a személyes helyzettel való átlag feletti elégedettség, valamint az ország állapotával kapcsolatos átlagos (azt minimális mértékben felülmúló) bizakodás jellemzi. A járványról ők gondolják a legkevésbé, hogy meg fogja változtatni a hétköznapiakat, miközben bíznak a gyors tudományos válasz megtalálásában. Ezzel összefüggésben elsősorban állami, egyházi, EU-s és globális szervektől várják a válság kezelését és kevésbé a civil társadalomtól. A nevesített rászoruló csoportok iránti attitűdjeik elutasítók: messze átlag feletti azoknak az aránya, akik szinte senkinek nem segítenének. Mindezen mintázatok sajátos életvilágot rajzolnak ki, amelynek legfontosabb komponensei: egyrészt a személyes létbizonytalanság hiánya; másrészt egy etatista-paternalista attitűd; harmadrészt egy személyes felelősségelhárítás. Összeségében a közönyös kívülálló pozícióból a saját érintettség hiányából fakadóan nem egyszerűen fedésben maradnak különböző társadalmi szenvedések, de emellett az olyan paternalista meggyőződések hatásával is számolni kell, melyek az esetleg láthatóvá váló problémákhoz intézményi felelősöket rendelnek. Egy ilyen perspektívából a személyes bevonódástól való tartózkodás nem csupán indokolt, de teljességgel legitim álláspontként mutatkozik meg.

A felemás módon integráltak életvilága, hasonlóképpen strukturális helyzetükhöz, számos inkonzisztenciával terhelt: miközben személyes kapcsolataikban bizalmatlanok, nem érzik kiszámíthatatlannak a jövőt és nem is elégedetlenek különösebben sem saját sorsukkal, sem pedig az ország állapotával. A tudománytól átlag alatti mértékben várnak megoldást, de ez korántsem vezet kétségbeeséshez, amennyiben az emberek összefogásában némi reményt látnak. A járvánnyal és válságkezeléssel kapcsolatos feladatokat elsősorban állami, civil és állampolgári összefogásként képzeli el, és legfeljebb kis mértékben nyitottak az EU és a globális aktorok szerepvállalására. Míg a közönyös kívülállók esetében a mindenkinek vagy senkinek sem adott szolidaritás volt átlag feletti jellemző, a felemás módon integráltak körében a saját szempontjaik szerint szűrt érdekességű csoportok támogatása a meghatározó. Az e mintázatokból kirajzolódó életvilágot egyrészt a gyanakvás és bizalomhiány határozza meg, ami ugyanakkor nem párosul általános elégedetlenséggel és kilátástalansággal (szemben a rászorulóként integráltak csoportjával); másrészt egy távolságtartás a szakértői intézményektől és a nemzetközi szervezetektől, ami ugyanakkor kiegészül egy állami és állampolgári összefogásba vetett hittel. Attól eltekintve, hogy e horizont magán hordozza a korlátozott reflexivitás jegyeit, jól láthatóak azok a félelmek és kényszerpályák, melyek szervezik: elsősorban egy bizalmi deficit a meghatározó, ami másokra és a nemzetközi intézményekre egyaránt kiterjed; miközben az ezek alternatíváját jelentő nemzeti intézményekben sem meggyőződésből, hanem csupán jobb híján bíznak a felemás módon integráltak. A szolidaritási mezőben átélt

felemás tapasztalatok fényében (meg nem segített rászorultság, privát szférára korlátozott segítségnyújtás) mindezek az inkonzisztenciák korántsem meglepők, sokkal inkább egy anomikus, csalódásokkal teli kapcsolat-hálózat lenyomatának tekinthetők.

A jótékony szerepbe integráltak mind a személyes, mind a makro kérdésekben konzisztensen bizakodó álláspontot foglalnak el. Miközben az emberi tevékenységgel hozzák összefüggésbe a járvány kialakulását, mind a tudomány, mind pedig az összefogás erejében bíznak. A tekintetben, hogy kit tartanak illetékesnek a válság kezelésében, álláspontjuk nem tér el jelentősen az összmintáétól: apróbb sajátosság, hogy az egyházi szerepvállalás tekintetében megosztottak (a jelentős és semmilyen szerepet nem szánók aránya egyaránt magasabb az átlagnál); továbbá, hogy az EU-nak az átlagnál magasabb arányban szánnak szerepet. Mindezek alapján úgy tűnik, hogy az e csoportba tartozók nem csupán elit strukturális pozícióban vannak, de egyúttal az átlagnál bizakodóbb várakozási horizonttal is rendelkeznek. A hipotetikus jövőbe vetett hit egyedül azon a ponton szűnik meg konzisztens irányítóként szolgálni, ahol a konkrét intézményi aktorokat kellene megjelölni. E tekintetben nincs kiforrott álláspontja az e csoportba tartozóknak, sokkal inkább keverednek az egyéni preferenciák, aminek végső soron a cselekvési potenciál szétaprózódása a következménye.

KÖVETKEZTETÉSEK: A SZOLIDARITÁSI MEZŐ ERŐVISZONYAI ÉS KÖLCÖNHATÁSAI A JÁRVÁNY IDEJÉN

A fentiek alapján úgy tűnik, hogy bár a járvány első hulláma beindított rászorultsági és szolidaritási dinamikákat, mégsem feltételezhetjük, hogy alapjaiban rendezte át a szolidaritási mezőt (Sik – Zakariás 2021).¹⁴ A korábbi kutatások alapján megállapítható, hogy annak alapszerkezete megőrizte a járványt megelőző sajátosságokat. A két legnagyobb csoportot a rászoruló szerepben integráltak (28 százalék) és a közönyös kívülállók alkotják (39 százalék). Az előbbieket egyszerre jellemzi egy a járvány előtti időkre visszanyúló, többszörös depriváció, kiábrándult, defetista várakozási horizont, a kapott segítséggel szembeni elégedetlenség, valamint a segítségnyújtás alacsony szintje. Az utóbbiakat relatíve biztonságos strukturális helyzet, a járványhoz vagy diszkriminációhoz köthető szenvedéstapasztalatok teljes hiánya, etatista-paternalista attitűd, a személyes felelősség hátrítása, és mindezzel összefüggésben a segítségnyújtástól való közönyös távolságtartás jellemzi. Tekintve, hogy e két csoport a minta hozzávetőleg kétharmadát teszi ki, elmondható, hogy a szolidaritási mezőben a túlnyomó többség vagy – pusztán kiszolgáltató, a neki kiutalt juttatásokkal nem elégedett, azonban azokba egyéb kilátás híján beletörődő – rászorulóként vagy – saját sorsával elégedett, a szenvedés különböző formáira vak és emiatt ahhoz kapcsolódni képtelen – kívülállóként van jelen. E csoportok jellemzői a járványtól függetlenül alakultak ki és a járvány által sem módosultak érdemben. A rászorulóként integráltak jobb esetben megkapják a megszokott, problémáikhoz legfeljebb részlegesen igazodó juttatásokat és adományokat, rosszabb esetben ezekből is kimaradnak a járvány következményeként (ám ez utóbbi esetben sem képesek érdekérvényesítésre). A közönyös kívülállók a járvány okozta felfordulásból leginkább a lelki nehézségek fokozódását érzékelik, amit személyes kapcsolatokon keresztül kezelnek, és eközben nincs okuk a fennálló segítségi intézmények hatékonyságát megkérdőjelezni, bíznak abban, hogy tőlük függetlenül teszik a dolguk, felmentve őket a tájékozódás és a beavatkozás terhe alól.

E két nagy csoport alapjaiban határozza meg a szolidaritási mező dinamikáját. A rászoruló nem rendelkeznek sem az erőforrásokkal, sem azzal a perspektívával, hogy a fennálló *status quo*-t megkérdőjelezzék;

¹⁴ Ezt a következtetést saját eredményeink mellett alátámasztják párhuzamos vizsgálódások is. A korábbi területi egyenlőtlenségek reprodukálódnak a kormányzati segítségi intézkedések elosztásában: ezek nem követték differenciáltan a területi sajátosságok szerint változó szükségleteket, aminek következtében a gazdasági segítségnyújtás korlátozott hatású maradt (Kovács et al. 2020).

a közönyösöknek pedig mindez nem is áll érdekében. Így végső soron e csoportok domináns tömegükkel járnak hozzá azoknak a diszfunkcionális szolidaritási viszonyoknak a stabilizálásához, amelyek a leginkább rászorulókat magukra hagyják és a rászorultságokhoz nem vagy csak részlegesen igazítják a segítségi formákat. A szolidaritási mezőt meghatározó szimbolikus tőkékért vagy nem képesek, vagy nem érdekeltek harcba szállni, így devalválják azt más mezők számára is. Ebben a konstellációban sem a gazdasági, sem a politikai mező nem érdekelt a szolidaritási tőkével való konverzió szempontjait figyelembe venni, ami praktikusán azt jelenti, hogy mind a piaci, mind pedig az uralomért folytatott küzdelmek kevésbé vannak tekintettel a rászorultság és felelősségvállalás morális szempontjaira.

Azok a kísérletek, amelyek e passzív tömb logikájának alternatíváját próbálják nyújtani, többnyire kényszerből járnak el. A szolidaritási brókerek (9 százalék) és a felemás módon integráltak (15 százalék) egyaránt a materiális relatív biztonság és a kulturális tőkehiány együttesével jellemezhetőek. A fő különbség a két csoport között a járványhoz, valamint a szenvedés egyéb (pl. hátrányos megkülönböztetés) formáihoz való viszony: míg az előbbieket súlyosabban érinti az annak nyomán keletkező válság (ill. saját tapasztalattal rendelkeznek a diszkriminációról), az utóbbiaknál e formatív élményeknek kevésbé van nyoma. E különböző tapasztalati terekre eltérő várakozási horizontok és habitusok épülnek rá: míg az előbbi ideáltípus tagjai saját helyzetüket rossznak érzik, ám látnak perspektívát maguk előtt, elsősorban saját erejükben bízva a szakértői intézményekkel szemben; addig az utóbbi csoportba tartozók meghatározó sajátossága a többiek és a nemzetközi intézmények iránti bizalmatlanság és jobb híján egy paternalista rendbe való betagozódás – egyelőre be nem váltott – reménye. Vagyis úgy tűnik, hogy a szolidaritásbrókerekkel szemben, akik ténylegesen dinamizálni próbálják a mezőt, a felemás módon integráltak leginkább egy olyan pozícióra aspirálnak, ahol a közönyös kívülállók biztonságát élvezhetik.

A szolidaritási mező utolsó aktorai a jótékonykodók, akiket elsősorban a szimbolikus tőke megszerzése motivál. Privilegizált strukturális pozíciójukat egyedül a politikai mezőbeli deprivált helyzet rontja le, így elemi érdekük az alternatív szimbolikus tőkék bevonásával próbálni javítani azon. Alacsony arányuk ellenére (9 százalék) ők azok, akik elsősorban a fennálló viszonyok aktív megváltoztatásában érdekeltek, beleértve a hozzá tartozó szimbolikus tőke felértékelését is – megnyitva az utat annak a politikai, illetve gazdasági mezőben való érvényesítése előtt. Noha e tekintetben a szolidaritásbrókerek „természetes szövetségesüknek” tűnnek, a két pozíció között mégis jelentős különbséget okoz, hogy az utóbbiakat saját szenvedéstapasztalatuk motiválja, szemben a jótékonyakkal.

E konstellációban a szolidaritási mező dinamikája szempontjából kulscs kérdés, hogy milyen mobilitási pályákat anticipálnak az egyes aktorok.¹⁵ A fennálló keretek között a rászoruló és a felemás módon integráltak számára egyaránt a közönyös kívülállók pozíciója tűnik a reális mobilitási célnak. A szolidaritásbrókerek esetében bizonytalan, hogy saját nehézségeik megoldása esetén – így például a járványhoz kapcsolódó válság elmúlásával – a passzivitás vagy a jótékonykodás közül melyik irányt választják. Az ugyanakkor elmondható, hogy ez utóbbit valószínűsíti a civil segítség járvány előtti időkre visszanyúló, kiforrottnak tekinthető mintázata, valamint a politikailag aktív hálózatokba való integráció. A közönyös kívülállók és a jótékonykodók között kevésbé képzelhető el átjárás, tekintve, hogy az előbbieket a szolidaritási mező szimbolikus tőkéjének negligálásában, utóbbiak pedig értéknövelésében érdekeltek.

Összességében elmondható, hogy a továbbiakban – különös tekintettel a járvány második és harmadik hullámára, ill. a kapcsolódó gazdasági kihívásokra – kulscs kérdés e csoportok növekedési potenciálja. Minthogy

¹⁵ Ennek részletes feltérképezésére a Feischmidt Margit által koordinált, jelenleg is folyó interjú kutatások kínálnak lehetőséget (<https://kisebbssegkutato.tk.hu/a-szolidaritas-mint-a-jarvany-okozta-valsagra-adott-valasz>).

a jótékony szerepbe integráltak strukturálisan privilegizált pozíciókhoz köthetők, így növekedésük elválaszthatatlan a tágabb értelemben vett társadalmi mobilitástól – aminek lehetőségei a közeljövőben várható recesszió idején valószínűleg korlátozottak lesznek. Így különös jelentősége lesz a szolidaritásbrókerek csoportjának. Ennek potenciális bővülését strukturális korlátok nem teszik eleve valószínűtlenné (átlagos materiális és kissé átlag alatti kulturális tőke jellemzi ezt a csoportot). Kérdés, hogy a rászorultság esetleges további tapasztalatai mennyire tudnak majd kapcsolódási pontot kínálni a tágabb körre irányuló szolidaritási interakcióknak (elsősorban a strukturálisan közelálló felemás módon integráltak körében). Továbbá kiemelt kérdés az is, hogy létesülnek-e hidak a – jelentős habitusbeli eltérésekkel jellemezhető – szolidaritásbrókerek és a jótékony szerepben integráltak között. Amennyiben sikerül közösséget alkotva, kölcsönös előnyökkel járó tapasztalatcserére sort keríteni (előbbieik erőforráshoz és szakértelemhez, utóbbiak autentikus rászorultsági és önszerveződési tapasztalatokhoz juthatnak), úgy egy olyan számottevő pólus jöhet létre a szolidaritási mezőben, ami az eddigieknél hatékonyabban lehet képes dinamizálni az arányukban domináns passzív csoportokat.

HIVATKOZÁSOK

- Albert F. – Dávid B. (2012) Az interperszonális kapcsolathálózati struktúra átrendeződése Magyarországon. In Kovách I. – Dupcsik Cs. – P. Tóth T. – Takács J. (szerk.) *Társadalmi integráció a jelenkori Magyarországon*. Argumentum Kiadó és MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet, 343–356.
- Albert F. – Dávid B. (2018) Interpersonal relationships in Hungary – an overview. *Metszetek* 7(2). 72–93. <https://doi.org/10.18392/metsz/2018/2/6>
- Albert, F. – Hajdu, G. (2016) Integráltság, szegénység, kapcsolati tőke. *Szociológiai Szemle*, 26(3): 28–55
- Angelusz, R. – Tardos, R. (1991) A magyarországi kapcsolathálózatok néhány sajátossága. In Angelusz, R. – Tardos, R. (szerk.) *Hálózatok, stílusok, struktúrák*. Budapest: ELTE Szociológiai Intézet – Magyar Közvéleménykutató Intézet, 55–73.
- Bayertz, K. (1999) Four Uses of ‘Solidarity’. In Bayertz K. (szerk.) *Solidarity. Philosophical Studies in Contemporary Culture*, vol 5. Springer, Dordrecht, 3–28.
- Balogh, K. – Gregorits, P. – Rácz, A. (2019) A gyermekvédelmi intézményrendszer működési környezetének vizsgálata a ‘gyermekvédelem mint szolgáltatás’ értelmezési keretrendszer tükrében *Esély* 30(3): 26–47.
- Beck, U. (2003): *A kockázat-társadalom - Út egy másik modernitásba*. Budapest: Századvég Politikai Iskola Alapítvány
- Bourdieu, P. (2002) *A gyakorlati észjárás*. Budapest: Napvilág
- Castel, R. (1998) *A szociális kérdés alakváltozásai*. Budapest: Max Weber Alapítvány
- Castells M. (2010) *The Information Age: Economy, Society, and Culture. Volume I-III*. Oxford: Blackwell
- Czibere I. – Gerő M. – Kovách I. (2017) Újraelosztás és integráció. In Kovách I. (szerk.) *Társadalmi integráció*. Belvedere, Szeged <http://mek.oszk.hu/18800/18811/18811.pdf>, 51–117.
- Czike K. – Kuti É. (2006) *Önkéntesség, jótékonyosság, társadalmi integráció*. Budapest: Nonprofit Kutatócsoport Egyesület és az Önkéntes Központ Alapítvány <http://mek.oszk.hu/04300/04310/04310.pdf>
- Darvas, Á. – Ferge, Zs. (2013): Gyerekesély programok kistérségi alkalmazása - a gyakorlat dilemmái és tanulságai In: Czibere, I. – Kovách, I. (szerk.): *Fejlesztéspolitika, vidékfejlesztés Debrecen*. Debreceni Egyetemi Kiadó, 169-214.
- Davis, M (2020) The online anti-public sphere. *European Journal of Cultural Studies*. <https://doi.org/10.1177/1367549420902799>
- Feischmidt, M. (2018) Szolidaritás és társadalmi reflexió a menekültek önkéntes segítőinek elbeszéléseiben. *socio.hu* 8(1), 69–94. <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2018.1.69>
- Ferge, Zs. (2012) *Vágányok és vakvágányok a társadalompolitikában*. Budapest: L’Harmattan
- Fodor, É. – Gregor, A. – Koltai, J. – Kovács, E. (2020) The impact of COVID-19 on the gender division of childcare work in Hungary. *European Societies*, 1–16. <https://doi.org/10.1080/14616696.2020.1817522>
- Gerő, M. – Hajdu, G. (2015) Az egyéni kapcsolatháló nagysága, heterogenitása és a társadalmi integráció Magyarországon, *SOCIO. HU* (4), 12–33. <http://dx.doi.org/10.18030/socio.hu.2015.4.12>
- Giczi J. – Sik E. (2009): Bízalom, társadalmi tőke, intézményi kötődés. In Tóth I. Gy. (szerk.) *TÁRKI Európai Társadalmi Jelentés 2009*. Budapest: TÁRKI, 65–84.
- Gregor, A. – Kovács, E. (2018): *Nőügyek 2018 Társadalmi problémák és megoldási stratégiák : A kutatási eredmények összefoglalója*. FES Budapest <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/budapest/14461.pdf>
- Habermas, J. (2011) *A kommunikatív cselekvés elmélete*. Budapest: Gondolat.
- Hankiss (1982) *Diagnózisok*. Budapest: Magvető.
- Honneth, A (2013) *Harc az elismerésért*. Budapest: L’Harmattan.
- Janky B. – Bakó B. – Szilágyi P. – Bognár A. (2013) Szegénykép, cigánykép és társadalompolitikai preferenciák. In Bogdán M. – Feischmidt M. – Guld Á. (szerk.) *„Csak másban” : Romareprezentáció a magyar médiában*. Pécs: PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, Gondolat, 141–153.
- Juhász, G. (2015): Államcélok, paradigmaváltás és aktuálpolitikai alkotmányozás. A szociális jogok védelme az Alaptörvényben. *Esély* 26(1), 3–32.
- Koltai J. – Kristóf L. – Simonovits B. (2018) Normák, értékek, integráció: A segítői hajlandóság társadalmi tényezői- egy kérdőíves kísérlet eredményei, In Kovách I. (szerk.) *Társadalmi integráció*. Belvedere, Szeged. <http://mek.oszk.hu/18800/18811/18811.pdf>, 283–304.
- Krémer, B. (2017) The Social Policy of the Mafia State and Its Impact on Social Structure. In Magyar, B. – Vásárhelyi, J. (szerk.) *Twenty-*

Five Sides of a Post-Communist Mafia State. Budapest: CEU Press, Noran Libro, 181–231.

- Kovács I. – Hajdu G. – Gerő M. – Kristóf L. – Szabó A. (2016) A magyar társadalom integrációs és rétegződésmodelljei. *Szociológiai Szemle* 26(3), 4–27.
- Komter, A. (2004) *Social Solidarity and the Gift*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kovács S. – Koós B. – Uzzoli A- Páger B. – Egyed I. (2020) Regional effects of the COVID-19 pandemic and policy responses in Hungary. *R-Economy*. Vol 1, No 3: 208–221.
- Kuckartz U. (1991) Ideal Types or Empirical Types: the Case of Max Weber's Empirical Research. *Bulletin of Sociological Methodology/Bulletin de Méthodologie Sociologique*. 32(1), 44–53. <https://doi.org/10.1177/075910639103200103>
- Lauzadyte-Tutliene, A. – Balezentis, T. – Goculenko, E. (2018) Welfare State in Central and Eastern Europe. *Economics and Sociology*, 11(1), 100–123. <https://doi.org/10.14254/2071-789X.2018/11-1/>
- van der Linden, S – Löfstedt, R (szerk.) (2019) *Risk and Uncertainty in a Post-Truth Society*. Routledge.
- Linke U – Smith D T (2009) Fear: A Conceptual Framework. In Linke U and Smith D T (eds.) *Cultures of Fear: A Critical Reader*. London: Pluto Press, 1–24
- Meyer, M. – Moder, C. – Neumayr, M. – Vandor, P. (2020) Civil Society and Its Institutional Context in CEE. *Voluntas* 31, 811–827. <https://doi.org/10.1007/s11266-019-00106-7>
- Mikecz D. – Oross D. (2020) Hol a szükség, jön a segítség? Politikai részvétel, önkénteskedés a COVID-19-járvány idején. In Körösnéyi A. – Szabó A. – Böcskei B. (szerk.) *Vírusba oltott politika: Világjárvány és politikatudomány*, Budapest: Napvilág Kiadó, 185–200.
- Psathas G. (2005) The Ideal Type in Weber and Schutz. In Endress M. – Psathas G. – Nasu H. (eds.) *Explorations of the Life-World. Contributions to Phenomenology (In Cooperation with the Center for Advanced Research in Phenomenology)*, vol 53. Springer, Dordrecht. https://doi.org/10.1007/1-4020-3220-X_7, 143–169.
- Rácz A. (2016) *Gyermekvédelem mint fragmentált társadalmi intézmény: A korporált szülőség értelmezése a hazai gyakorlatban*. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó.
- Rose, N. S. (1999) *Governing the Soul: The Shaping of the Private Self*. Free Association Books, London.
- Schulze, G. (2000) Élménytársadalom. A Jelenkor kultárszociológiája. A mindennapi életesztétizálódása (részlet az 1. fejezetből). *Szociológiai Figyelő*, 1–2, 135–157
- Scharle, Á. – Szikra, D. (2015): Recent Changes Moving Hungary away from the European Social Model. In Vaughan-Whitehead, D. (szerk.) *The European Social Model in Crisis: Is Europe Losing Its Soul?* Cheltenham: Edward Elgar, 229–61.
- Szalai J. (2007) *Nincs két ország...?* Budapest: Osiris.
- Svallfors, S. (2012) *Welfare attitudes in Europe. Topline Results from Round 4 of the European Social Survey*. http://www.europeansocialsurvey.org/docs/findings/ESS4_toplevels_issue_2_welfare_attitudes_in_europe.pdf
- Sik D. (2018) *Válaszok a szenvedésre*. Budapest: Elte-Eötvös Kiadó.
- Sik D. – Nyilas M. – Rácz A. – Szécsi J. – Takács E. – Zakariás I. (2019) Kontingens szolidaritás – elemzési szempontok a késő modern segítő interakciók vizsgálatához I. *Esély* 30 (4), 3–29.
- Sik D. – Nyilas M. – Rácz A. – Szécsi J. – Takács E. – Zakariás I. (2019) Kontingens szolidaritás – elemzési szempontok a késő modern segítő interakciók vizsgálatához II. *Esély* 31 (1), 3–23.
- Sik, D. – Zakariás, I. (2021) Járvány és válság – rászorultsági és segítő viszonyok a COVID 2019 első hulláma idején. *Régió* (elbírálás alatt)
- Standing, G. (2011) *The precariat. The new dangerous class*. Bloomsbury Academic.
- Swedberg R. (2017) How to use Max Weber's ideal type in sociological analysis. *Journal of Classical Sociology*, 18(3), 181–196. <https://doi.org/10.1177/1468795X17743643>
- Szikra, D. (2019) Ideology or Pragmatism? Interpreting Social Policy Change under the „System of National Cooperation”. In Kovács, J. M. – Trencsényi, B. (szerk.) *Brave New Hungary. Mapping the System of National Cooperation*. London: Lexington Books, Rowman and Littlefield, 225–241.
- Utasi Á. (2013) *Kötelékben: Szolidaritás-háló és közélet*. Szeged Belvedere Meridionale MTA Társadalomkutató Központ.
- Zakariás I. (2018) *Jótejkony nemzet – Szolidaritás és hatalom a kisebbségi magyarok segítésében*. Budapest: Kalligram.

MELLÉKLET

2. táblázat. A minta demográfiai jellemzői

	Online minta szocio-demográfiai összetétele (n=800, adatfelvétel ideje: 2020 június)	Referenciaminta (nem-online, n=2700, adatfelvétel ideje: 2018, „Az integrációs társadalom modell” MTA TK Kiválósági Együtműködési Program)
Az Ön neme:	Százalék	Százalék
férfi	50	47
nő	50	53
Összesen	100.0	100
Korcsoport	Százalék	Százalék
18–29 év közöttiek	19	18
30–39 év közöttiek	16	18
40–49 év közöttiek	20	18
50–59 év közöttiek	14	15
59 év felettek	31	29
Összesen	100.0	100
Településtípus	Százalék	Százalék
Budapest	19	18
megyeszékhely	25	18
város	33	35
község, falu	23	29
Összesen	100.0	100
Iskolai végzettség	Százalék	Százalék
legf. általános	13	27
szakképzés érettségi nélk.	24	23
érettségi (szakképzéssel vagy anélkül)	40	32
felsőfokú	23	18
Összesen	100.0	100

3. táblázat. Változóképzés

Klaszterdimenzió	Feltett kérdések	Változóképzés menete
Hányféle rászorultság jellemzi?	K1 Akadályozza-e Önt mindennapi tevékenységében bármilyen módon valamilyen tartós betegség, rokkantság, rossz egészségi állapot, vagy mentális probléma? Ha igen, akkor milyen mértékben? (A járvány kezdete óta eltelt időszakra gondoljon.) K2 Akadályozza-e Önt mindennapi tevékenységében bármilyen módon tartós rosszkedv, depresszió, szorongás, stressz (a járvány óta)? Ha igen, akkor milyen mértékben? K3 Jelent-e nehézséget a hétköznapiakban a járvány kezdete óta, hogy tartósan rászoruló rokonát, hozzátartozóját gondozza? (például gyereket, idős rokonát, beteg hozzátartozóját) Nagyon – Bizonyos mértékig – Nem K4 Melyik leírás közelíti meg leginkább az Ön/Önök háztartásának jövedelmi helyzetét a járvány kezdete óta? kényelmesen megélünk a jövedelmünkből – kijövünk a jövedelmünkből – nehezen élünk meg – nagyon nehezen élünk meg a jövedelmünkből	Összeadtuk K1–3 esetében a 'nagyon' vagy 'bizonyos mértékben', K4 esetében a 'nehezen' vagy 'nagyon nehezen élünk meg' változókat.
Hányféle segítséget kap?	Egészsége/ rossz lelki állapota/ gondoskodási feladatai/ anyagi helyzete kapcsán a járvány kezdete óta kapott-e segítséget a következőktől? Többet is jelölhet. K5 családtagjaimtól/ K6 szomszédaimtól/ K7 barátaimtól, más ismerőseimtől/ K8 állami vagy önkormányzati intézménytől (pl. egészségügyi, oktatási, szociális)/ K9 nagy segítségnyújtótól (pl. Vöröskereszt, Máltai Szeretetszolgálat stb.)/ K10 civil szervezetektől (pl. alapítvány, egyesület, klub, szövetség, érdekképviselet)/ K11 egyházi szervezetektől/ K12 magáncégektől, piaci vállalkozástól/ K13 idegenektől	A változóképzés első lépéseként a különböző problémahorizontok esetében létrehoztunk egy változót, ami azt mérte legalább egy forrásból kap-e támogatást (K5–13 közül van-e igen). Második lépésben összeadtuk az egyes dimenziókat (K1–4 mentén a K5–13 alapján képzett változókat).
Hányféle problémája volt a kapott segítséggel?	K14 Amennyiben kapott segítséget e problémájával kapcsolatban, kérjük értékelje a hatékonyságát. összességében tökéletesen illett az igényeimhez, megoldotta a problémát - részben segített a probléma kezelésében – egyáltalán nem segített a problémán – senkitől nem kaptam segítséget Kérem jelölje, hogy mennyire volt jellemző a kapott segítséggel kapcsolatban: K15 Nem volt lehetőségem elmondani, hogy pontosan mire is van szükségem. / K16 Szégyelltem magam, amiért terhére vagyok másoknak. / K17 Úgy éreztem, hogy lélektelenül, nem szívesen adnak segítséget. / K18 Nem tudtam megbízni a segítőtomben. / K19 Tartottam attól, hogy leköteleződöm. nagyon igaz – részben igaz – inkább nem igaz – egyáltalán nem igaz	A változóképzés a negatív válaszok (K14 esetében 'részben', 'egyáltalán nem segített a problémán', K15-19 esetében 'nagyon igaz', 'részben igaz' értékek) összeadásával történt.

Klaszterdimenzió	Feltett kérdések	Változóképzés menete
Ugyanaz jellemzi-e problémahorizontját a járvány óta?	K20 Kérjük most gondoljon arra a problémára, ami a legnagyobb akadályt jelentette vagy jelenti a járvány kezdete óta. K21 Most pedig arra kérjük, gondoljon arra a problémára, ami a legnagyobb akadályt jelentette a járvány előtti időszakban. Milyen típusú volt ez a probléma? Egészségügyi (a válaszadó saját betegsége, testi problémája) - Leleki probléma, magány (a válaszadó saját lelki problémája, magánya) - Anyagi (a válaszadó saját anyagi nehézsége) – Gondoskodnia kellett valaki másról, családtagról vagy más rászorulóval – Egyéb – Nem volt jelentősebb problémám a járvány előtti időszakban.	Problémaőrzőnek tekintettük azokat a válaszadókat, akik K20 és K21-ben ugyanazt a típusú problémát jelölték meg.
Segíti-e családtagjait? Segíti-e barátait?	K 22 A járványhelyzethez kapcsolódóan, az elmúlt hetekben segítette-e családtagjait... K23 A járványhelyzethez kapcsolódóan, az elmúlt hetekben segítette-e barátait vagy más ismerőseit... Testi, fizikai panaszok enyhítésében (ápolás, gondoskodás) / Leleki jóllétük biztosításában (pl. beszélgetés)/ Anyagi szükségleteikben (pl. pénzadomány, kölcsön, élelmiszer stb.)/ Hétköznapi ügyeik intézésében (pl. bevásárlás) igen, napi rendszerességgel - Igen, legalább hetente - Igen, ritkábban mint hetente - Nem	A változóképzéskor a legalább heti rendszerességű tevékenységek kerültek összeadásra K22 és K23 esetében.
Hányféle privát szférán túli segítségi interakcióban vesz részt?	K 24 A járvány kapcsán segítette-e adománnyal, vagy önkéntes munkával a következőknek (családján, barátain, közeli ismerősein kívül): idős emberek/ betegek / hozzátartozókat/ ápoló, gondozó / emberek / munkájukat elvesztő emberek, / munkanélküliek / lakhatásukat elvesztő, hajléktalan emberek / szegénységben élő emberek/ gyerekek, akik nem vagy nehezen jutnak hozzá az online oktatáshoz/ szegénységben élő romák/ szenvedélybetegek/ kisebbségi magyarok (pl. erdélyiek, kárpátaljaiak, moldvai csángók)/ menekültek, menedékkérők / egészségügyi dolgozók, orvosok, nővérek / pedagógusok/ szociális ellátásban dolgozók / támogatást kérő/ sajtótermékek/ támogatást kérő kulturális intézmények (pl. színház)/ támogatást kérő állat és természetvédelmi szervezetek (pl. menhely) / alternatív gazdasági szerveződések (helyi termelők hálózata, termelőszövetkezet)/ másik csoport, vagy ügy segített - Nem segített, de fontosnak tartja a segítségüket - Nem segített, és nem is tartja fontosnak a segítségüket	A változóképzéskor összeadtuk azokat a segítségi formákat K24-en belül, melyekben részt vett.
Hányféleképp tájékozódik a segítséssel kapcsolatban?	K25 Tájékozódott-e valamilyen módon a megcélzott problémával kapcsolatban? Több választ is jelölhet Sajtóban utánanéztem - Szakértői forrásból tájékoztattam (segítő szervezetektől, honlapokról, tájékoztató anyagokból) - Saját szakértői tudásomra támaszkodtam - Barátaimmal, ismerőseimmel beszéltem róla	A változóképzéskor összeadtuk azokat a forrásokat K25-ből, melyekből tájékozódott

4. táblázat. A klaszterképzés során használt változók eloszlása

Hányféle problémával küzd a járvány kitörése óta? (egészségügyi, mentális, anyagi és gondozási nehézség közül)	%	Az életét megnehezítő legmeghatározóbb probléma változott-e a járvány óta?	%
0 (teljesen problémamentes)	27,0	problémamentességet őrző	30,1
1	29,0	problémaőrző (a járvány előtti problémáival küzd ma is)	30,1
2	21,1	új probléma a válság hatására (korábban nem volt meghatározó baja, járvány óta van)	18,2
3	16,7	problémaváltó (korábbi problémája helyett új lett)	15,8
4 (egyidejű egészségügyi, mentális, anyagi és gondozási nehézség)	6,2	problémaelhagyó (korábban volt meghatározó gondja, mára nincs)	5,7
Összesen	100	Összesen	100

Összesen hányféle forrásból kapott segítséget	% azok közt, akiknek a 4 rászorultsági területből legalább egy esetében volt a járvány kitörését követően problémája. N=584	Hányféle kritikával illetik a legnagyobb problémára kapott segítséget?	% azok közt, akik jeleztek legnagyobb problémát, és kaptak is rá segítséget. N=308
0	26,4	0	38,1
1	24,8	1	26,3
2	17,0	2+	35,2
3	12,1	Összesen	100
4+	19,7		
Összesen	100		

N=800	Hányféleképpen segíti rendszeresen (legalább hetente) családtagjait? (%)	Hányféleképpen segíti rendszeresen (legalább hetente) barátait, ismerőseit? (%)
,00 (semmilyen módon sem segít)	33,7	45,8
1,00	23,5	23,7
2,00	19,0	11,5
3,00	13,2	9,8
4,00 (testi, lelki, anyagi, ügyintézés párhuzamosan)	10,6	9,1
Összesen	100	100

Amennyiben segített, tájékozódott-e valamilyen módon a megcélzott problémával kapcsolatban?	% N=258
sajtóban	25,2
szakértői forrásból	33,6
saját szakértelem	21,2
barátok, ismerősökkel való beszélgetés	45,0
nem néztem utána	17,3

5. táblázat. A klaszterek strukturális összefüggései
Iskolai végzettség**, N=800

	max. 8 általános	szakiskola	érettségi	felsőfokú
rászoruló szerepbe integrált	26,8%	28,1%	31,3%	13,8%
szolidaritási bróker	31,1%	28,4%	21,6%	18,9%
közönyös kívülálló	20,9%	15,8%	38,9%	24,4%
felemásan integrált	25,0%	22,4%	32,8%	19,8%
segítő szerepbe integrált	14,5%	13,2%	32,9%	39,5%
Összesen	23,5%	21,1%	33,7%	21,7%

Nem*, N=800

	férfi	nő
rászoruló szerepbe integrált	43,3%	56,7%
szolidaritási bróker	59,7%	40,3%
közönyös kívülálló	49,5%	50,5%
felemásan integrált	39,7%	60,3%
segítő szerepbe integrált	42,1%	57,9%
Összesen	46,6%	53,4%

	rászoruló szerepbe integrált	szolidaritási bróker	közönyös kívülálló	felemásan integrált	jótekingony szerepbe integrált
átlagéletkor (összátlag: 47)	49	38	50	41	46
Együtt lakók átlagos száma (összátlag: 2,7)	2,4	3	2,6	3	2,9

Szubjektív anyagi helyzet**, N=800

	kényelmesen megéltünk a jövedelmünkben	kijöttünk a jövedelmünkben	nehezen éltünk meg a jövedelmünkben	nagyon nehezen éltünk meg a jövedelmünkben
rászoruló szerepbe integrált	7,6%	39,1%	40,9%	12,4%
szolidaritási bróker	17,8%	49,3%	28,8%	4,1%
közönyös kívülálló	17,4%	67,4%	12,6%	2,6%
felemásan integrált	17,1%	58,1%	19,7%	5,1%
segítő szerepbe integrált	27,6%	65,8%	6,6%	
	15,6%	56,3%	22,5%	5,6%

*Hány hónapra elegendő megtakarítása van?**, N=785*

	0 hónapra elegendő a megtakarítás	1	2	3 hónapra elegendő a megtakarítás
rászoruló szerepbe integrált	48,6%	23,6%	8,2%	19,5%
szolidaritási bróker	31,9%	6,9%	18,1%	43,1%
közönyös kívülálló	30,2%	19,7%	12,5%	37,7%
felemásan integrált	34,8%	16,5%	14,8%	33,9%
segítő szerepbe integrált	16,4%	15,1%	12,3%	56,2%
	34,9%	18,7%	12,1%	34,3%

Honnan dolgozott a karantén alatt?

	otthonról végezte	munkahelyén végezte	részben otthonról, részben a munkahelyén végezte	kényszerszabadságon volt	nem volt fizetett munkája
rászoruló szerepbe integrált	8,0%	36,2%	6,3%	3,1%	46,4%
szolidaritási bróker	13,7%	35,6%	20,5%	13,7%	16,4%
közönyös kívülálló	9,9%	38,8%	6,7%	,3%	44,2%
felemásan integrált	12,0%	39,3%	9,4%	6,0%	33,3%
segítő szerepbe integrált	17,3%	40,0%	14,7%	5,3%	22,7%
	10,7%	38,0%	9,0%	3,6%	38,7%

*Olyan csoport tagjának tartja-e magát, amelyet hátrányos megkülönböztetés ér ma Magyarországon?**, N=800*

	Olyan csoport tagjának tartja magát, amelyet hátrányos megkülönböztetés ér ma Magyarországon	nem
rászoruló szerepbe integrált	29,0%	71,0%
szolidaritási bróker	39,7%	60,3%
közönyös kívülálló	14,5%	85,5%
felemásan integrált	22,4%	77,6%
segítő szerepbe integrált	34,2%	65,8%
	23,9%	76,1%

*járvány által terhelt ágazatban dolgozik-e?**, N=787*

	járvány által terhelt ágazatban dolgozik	nem
rászoruló szerepbe integrált	87,1%	12,9%
szolidaritási bróker	66,2%	33,8%
közönyös kívülálló	85,1%	14,9%
felemásan integrált	84,7%	15,3%
segítő szerepbe integrált	66,2%	33,8%
	82,2%	17,8%

*Járvány által elmosott ágazatban dolgozik-e?** N=795

	járvány által elmosott ágazatban dolgozik	nem
rászoruló szerepbe integrált	83,9%	16,1%
szolidaritási bróker	70,4%	29,6%
közönyös kívülálló	86,1%	13,9%
felemásan integrált	86,1%	13,9%
segítő szerepbe integrált	77,6%	22,4%
	83,3%	16,7%

Pártpreferencia

	DK-MSZP	PM-LMP-Momo-MKPP	Fidesz-KDNP	Jobbik	nem szavaz	nem válaszol/ nem tudja
rászoruló szerepbe integrált	16,5%	10,6%	18,3%	5,0%	24,3%	25,2%
szolidaritási bróker	11,4%	12,9%	31,4%	14,3%	10,0%	20,0%
közönyös kívülálló	14,1%	10,8%	24,3%	8,2%	15,7%	26,9%
felemásan integrált	11,7%	6,3%	19,8%	12,6%	15,3%	34,2%
segítő szerepbe integrált	10,8%	16,2%	25,7%	4,1%	18,9%	24,3%
	13,9%	10,8%	22,8%	8,1%	17,9%	26,6%

(* $p < 0,05$ ** $p < 0,01$)

6. táblázat. A klaszterek attitűdmintázatai

	Általánosságban Ön mit mondana? A legtöbb emberben meg lehet bízni, vagy inkább azt, hogy nem lehetünk elég óvatosak? (0 – nem lehetünk elég óvatosak; 10 – a legtöbb ember megbízható)** (* $p < 0,05$ ** $p < 0,01$)	Mindent összevetve mennyire elégedett mostani (a járvány óta zajló) életével? (0 -teljesen elégedetlen; 10 - teljesen elégedett)**	Mennyire érzi úgy, hogy az élete kiszámítható mederben zajlik? (0 – egyáltalán nem kiszámítható; 1 – teljesen kiszámítható)**
rászoruló szerepbe integrált N=224	3,63	4,29	3,50
szolidaritási bróker N=73	4,25	4,46	4,61
közönyös kívülálló N=311	4,80	5,85	4,98
felemásan integrált N=116	3,90	5,33	4,60
jótevény szerepbe integrált N=76	5,25	6,02	5,12
Összesen, N=800	4,34	5,23	4,49

	Mindent összevetve mennyire elégedett Magyarországon a demokrácia működésével? (0 – teljesen elégedetlen, 10 – teljesen elégedett) **	Mi a véleménye az oktatás általános állapotáról? (0–10)*	Mi a véleménye az egészségügy általános állapotáról? (0–10) **	Mindent összevetve, mennyire elégedett Magyarország jelenlegi gazdasági állapotával? (0–10)**
rászoruló szerepbe integrált	3,13	3,44	2,92	3,18
szolidaritási bróker	4,31	4,44	3,92	4,43
közönyös kívülálló	3,74	4,11	3,31	4,19
felemásan integrált	3,71	4,04	3,15	4,39
jótevény szerepbe integrált	4,49	4,31	4,16	4,59
Összesen	3,69	3,96	3,32	4,00

	Mennyire érzi úgy, hogy a tudomány belátható időn belül választ talál a járványra? (0 – biztosan nem, 10 – biztosan igen) **	Mennyire érzi úgy, hogy az emberi tevékenység tehető felelőssé a járványért? (pl. globalizáció, a természet kizsákmányolása) (0 – egyáltalán nem, 10 – teljesen)*	Mennyire érzi úgy, hogy a járvány következtében alapvetően fognak megváltozni a hétköznapjaink? (0–10)**	Mennyire ért egyet azzal, hogy a járvány lehetőség arra, hogy az emberiség összefogjon egy közös cél érdekében? (0–10) *
rászoruló szerepbe integrált	5,26	7,00	6,85	6,30
szolidaritási bróker	5,02	5,99	6,79	5,81
közönyös kívülálló	5,74	6,52	6,12	6,32
felemásan integrált	5,30	6,28	6,21	6,58
jótevény szerepbe integrált	6,54	6,89	6,65	7,27
Összesen	5,55	6,61	6,45	6,39

N=800	rászoruló szerepbe integrált	szolidaritási bróker	közönyös kívülálló	felemásan integrált	jótevény szerepbe integrált	Összesen
összesen	28,0%	9,2%	38,8%	14,5%	9,5%	
Mit gondol, az állami, önkormányzati intézményeknek milyen mértékben feladata a jelenlegi járvánnyal összefüggő válság kezelése? ** (*p<0,05 **p<0,01)						
jelentős mértékben	81,7%	57,5%	82,6%	73,0%	81,6%	78,6%
kismértékben	12,9%	30,1%	11,3%	20,9%	15,8%	15,3%
nem felelősége	5,4%	12,3%	6,1%	6,1%	2,6%	6,1%
Összesen	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
Mit gondol, a civil szervezeteknek milyen mértékben feladata a jelenlegi járvánnyal összefüggő válság kezelése?*						
jelentős mértékben	37,9%	47,2%	28,0%	40,5%	38,7%	35,3%
kismértékben	48,7%	41,7%	60,1%	52,6%	52,0%	53,4%

N=800	rászoruló szerepbe integrált	szolidaritási bróker	közönyös kívülálló	felemásan integrált	jótekonys szerepbe integrált	Összesen
összesen	28,0%	9,2%	38,8%	14,5%	9,5%	
nem felelős-sége	13,4%	11,1%	11,9%	6,9%	9,3%	11,3%
Összesen	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
Mit gondol, az egyházi szervezeteknek milyen mértékben feladata a jelenlegi járvánnyal összefüggő válság kezelése?*						
jelentős mértékben	40,2%	42,5%	29,7%	35,3%	48,7%	36,4%
kismértékben	38,4%	43,8%	50,3%	44,8%	27,6%	43,4%
nem felelős-sége	21,4%	13,7%	20,0%	19,8%	23,7%	20,2%
Összesen	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
Mit gondol, az állampolgárok összefogásának milyen mértékben feladata a jelenlegi járvánnyal összefüggő válság kezelése?*						
jelentős mértékben	72,3%	57,5%	71,7%	62,9%	75,0%	69,6%
kismértékben	19,6%	35,6%	23,5%	32,8%	22,4%	24,8%
nem felelős-sége	8,0%	6,8%	4,8%	4,3%	2,6%	5,6%
	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
Mit gondol, az EU-nak milyen mértékben feladata a jelenlegi járvánnyal összefüggő válság kezelése?*						
jelentős mértékben	80,8%	69,9%	83,6%	68,1%	73,7%	78,4%
kismértékben	12,5%	28,8%	12,5%	24,1%	23,7%	16,8%
nem felelős-sége	6,7%	1,4%	3,9%	7,8%	2,6%	4,9%
	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
Mit gondol, a globális szervezeteknek (pl. WHO, ENSZ) milyen mértékben feladata a jelenlegi járvánnyal összefüggő válság kezelése?*						
jelentős mértékben	81,7%	57,5%	82,6%	73,0%	81,6%	78,6%
kismértékben	12,9%	30,1%	11,3%	20,9%	15,8%	15,3%
nem felelős-sége	5,4%	12,3%	6,1%	6,1%	2,6%	6,1%
	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
Mennyire elutasító a különböző rászoruló csoportok segítségével kapcsolatban?						
mindenkinek segít vagy segítene	22,3%	31,5%	29,4%	26,7%	38,7%	28,1%
a legtöbb rászoruló csoportnak segít vagy segítene	29,0%	43,8%	24,5%	33,6%	38,7%	30,2%
néhány kitüntetett csoportnak segít vagy segítene	29,5%	20,5%	27,1%	29,3%	21,3%	26,9%
szinte senkinek sem segít vagy segítene	19,2%	4,1%	19,0%	10,3%	1,3%	14,8%

N=800	rászoruló szerepbe integrált	szolidaritási bróker	közönyös kívülálló	felemásan integrált	jótevény szerepbe integrált	Összesen
összesen	28,0%	9,2%	38,8%	14,5%	9,5%	
A járvány előtti időkből részt vett-e valamilyen segítő tevékenységben?*						
igen	47,8%	70,8%	45,7%	50,0%	88,0%	53,1%
nem	52,2%	29,2%	54,3%	50,0%	12,0%	46,9%
Összesen	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

* $p < 0,05$ ** $p < 0,01$